

**MYKOLO RIOMERIO UNIVERSITETO
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETO
MUITINĖS VEIKLOS KATEDRA**

**TOMAS EISMONTAS
MUITINIŲ ADMINISTRAVIMO PROGRAMA**

ŽMOGAUS TEISĖS STATUTINĖJE TARNYBOJE

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas:
prof. Alfonsas Laurinavičius

Vilnius, 2007

**MYKOLAS RIOMERIS UNIVERSITY
FACULTY OF ECONOMICS AND FINANCE MANAGEMENT
DEPARTMENT OF CUSTOMS ACTIVITY**

**TOMAS EISMONTAS
CUSTOMS ADMINISTRATION SYLLABUS**

HUMAN RIGHTS IN STATUTORY SERVICE

Master Thesis

Head of thesis:

Prof. Alfonsas Laurinavičius

Vilnius, 2007

TURINYS

IVADAS	1
1. ŽMOGAUS TEISIŲ SAMPRATA	4
1.1. Žmogaus teisių istorinė raida.....	4
1.2. Žmogaus teisių klasifikacija	6
1.3. Žmogaus teisių reglamentavimas buvusioje TSRS.....	10
1.4. Žmogaus teisių reglamentavimo bruožai buvusios TSRS ginkluotuosiose pajėgose.....	14
2. ŽMOGAUS TEISĖS ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVOS RESPUBLIKOS KRAŠTO APSAUGOS SISTEMOJE	18
2.1. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos atkūrimas	18
2.2. Žmogaus teisių reglamentavimas Lietuvos krašto apsaugos sistemoje	21
2.2.1. Žmogaus teisės ir Lietuvos Respublikos Konstitucija	21
2.2.2. Žmogaus teisių apsaugos reglamentavimas krašto apsaugos sistemoje.....	26
3. ŽMOGAUS TEISIŲ ĮGYVENDINIMO PROBLEMINIAI KLAUSIMAI	38
3.1. Karių žinios apie žmogaus teises	38
3.2. Nestatutiniai santykiai	43
3.3. Žmogaus teisių gynimo priemonės	45
3.4. Žmogaus teisių apsaugos vystimosi tendencijos (ES, NATO).....	47
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	50
LITERATŪROS SĄRAŠAS	52
SANTRAUKA	56
SUMMARY	57
PRIEDAI	

IVADAS

Žmogaus teisių svarba akcentuojama visais žmonijos civilizacijos istorijos laikotarpiais. Žinoma, ne visada žmogaus teisės buvo vienodai suprantamos, reglamentuojamos, įgyvendinamos ir tinkamai apsaugojamos.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir pradėjus kurti nacionalinę teisinę sistemą, orientuotą į demokratinės valstybės vertybių užtikrinimą, žmogaus teisių įtvirtinimo ir apsaugos klausimas tapo itin aktualus. Iki tol vyravusią pozityvistinės teisės koncepciją, grįstą politiniu diktatu ir valstybės viešpatavimu, pakeitė atgimstančios prigimtinių teisių doktrinos idėjos.

Remiantis pozityvistiniu požiūriu, žmogaus teisės kyla iš valstybės. Ką valstybė sukuria kaip visuotinai privalomo elgesio taisyklę, yra teisinga ir teisėta. Pozityviajai teisei būdingas formalus apibrėžtumas, visuotinis privalomumas, ji garantuojama valstybės poveikio priemonėmis.

Prigimtinių teisės šaltinis kildinamas iš žmogaus esmės, iš jo proto, orumo, iš visuomenės arba individo prigimties, gamtos ar Dievo valios. Šias teises žmogus turi nepriklausomai nuo to, ar jos yra įtvirtintos valstybės teisės aktuose, ar ne. Tai reiškia, kad žmogaus teisės ir laisvės atsiranda ne valstybės valia, bet žmogus jas įgyja gimdamas, o valstybė jų atimti negali. Jomis remiantis plėtojamos ir papildomos visos kitos teisės, jos yra tarptautinės bendruomenės neginčijamai pripažintos vertybės.

Kuriant ir reformuojant nepriklausomos Lietuvos teisinę sistemą, prigimtinių teisės principai susilaukė konstitucinio įtvirtinimo: 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija¹ žmogaus teises pripažino prigimtinėmis (18 str.). Įtvirtintos Konstitucijoje žmogaus teises įgijo konstitucinių teisių statusą.

Šiame magistriniame darbe nagrinėjama žmogaus teisių statutinėje tarnyboje, konkrečiai – krašto apsaugos sistemoje, tema. Krašto apsaugos sistemos ir visos statutinės tarnybos tikslas ir pareiga ginti savo šalies gyventojų konstitucines teises ir laisves, apsaugoti svarbiausias valstybės ir visuomenės vertybes: valstybės suverenitetą, teritorinį vientisumą, žmonių gyvybę, sveikatą, nuosavybę, laisvę ir kt.

Remiantis minėtomis pozityviosios ir prigimtinių teisės koncepcijomis bei atsižvelgiant į tai, kad žmogaus teisių apsaugos sistemos kūrimuisi Lietuvoje didelę reikšmę turėjo mūsų šalies valstybingumo istorija, darbe nuosekliai apžvelgiamos žmogaus teisių įtvirtinimo krašto apsaugos tarnyboje raidos tendencijos. Analizuojama sovietinio paveldo įtaka, aptariami žmogaus teisių reglamentavimo dabartinėje, siekiančioje atitikti NATO ir Europos Sąjungos standartus, krašto

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014

apsaugos sistemoje pagrindiniai aspektai, vadovaujamosi prigimtinės ir pozityviosios teisės koncepcijomis.

Nagrinėjant magistro darbo temą, atskleidžiama žmogaus teisių sąvoka, jos istorinė raida, aptariamas žmogaus teisių įgyvendinimas, diegiant statutinių įstaigų administravimo naujoves, išskiriamas žmogaus teisių krašto apsaugos tarnyboje probleminių klausimų nagrinėjimas, pastebimi teigiami teisinio reglamentavimo pakeitimai ir papildymai; siūlomos rekomendacijos, skirtos žmogaus teisių kariuomenėje problemoms spręsti.

Siekiant atskleisti šio darbo temą, remiamasi buvusios TSRS Konstitucija bei karinės teisės aktais, Lietuvos Respublikos Konstitucija, specialiaisiais teisės aktais, tarptautiniais dokumentais, įvairiomis programomis ir tyrimais, moksliniais straipsniais ir kitais šaltiniais, suteikiančiais informacijos žmogaus teisių krašto apsaugos sistemoje klausimais.

Darbo dalykas: atskleisti, kaip buvo ir yra reglamentuojamos žmogaus teisės krašto apsaugos sistemoje sovietmečio laikotarpiu ir dabartinėje krašto apsaugos sistemoje analizuojant šio reglamentavimo bei teisės taikymo ypatumus, panašumus bei skirtumus.

Darbo tikslas: nustatyti žmogaus teisių reglamentavimo ir įgyvendinimo krašto apsaugos tarnyboje raidos tendencijas.

Darbo uždaviniai:

- atskleisti žmogaus teisių istorinės raidos ypatumus;
- išanalizuoti pagrindinius dokumentus, reglamentuojančius žmogaus teises buvusioje TSRS bei jos ginkluotosiose pajėgose;
- išanalizuoti pagrindinius dokumentus, reglamentuojančius žmogaus teises Lietuvos Respublikoje bei Lietuvos krašto apsaugos sistemoje;
- atskleisti sovietinės ir dabartinės žmogaus teisių krašto apsaugos sistemoje reglamentavimo ypatumus, jų panašumus ir skirtumus, privalumus bei trūkumus;
- iškelti žmogaus teisių krašto apsaugos tarnyboje probleminius klausimus;
- pateikti išvadas ir pasiūlymus žmogaus teisių krašto apsaugos sistemoje reglamentavimo ir įgyvendinimo tobulinimui.

Hipotezė:

- sovietinis paveldas turi įtakos ir šiandieną.

Metodai:

- aprašant ir nagrinėjant magistrinio darbo temą yra išskiriami tokie esminiai tyrimo metodai kaip istorinis, lyginamasis bei apklausos, o taip pat darbe naudojami loginis, sisteminis, norminės bei mokslinės literatūros analizės metodai, kurie visi kartu padeda nustatyti vienų ar kitų

reiškinių raidos sąlygas, nuoseklumą, atskleidžia dalykų esmę, teisinio reguliavimo priemonių ir būdų sistemą.

Pagrindiniai terminai:

– statusas, statutinis tarnautojas, karys, krašto apsaugos sistema.

1. ŽMOGAUS TEISIŲ SAMPRATA

1.1. Žmogaus teisių istorinė raida

Žmogaus teisių sąvoka yra kintanti, apimanti politinius, teisinius bei moralinius aspektus. Žmogaus teisės gali būti suprantamos kaip vertybių, apimančių individo teises/laisves, ir pareigas, kompleksas. Žmogaus teisių sąvoka labai susijusi su žmogaus orumo sąvoka. Visos žmogaus teisės yra tarpusavyje susijusios, visuotinos, universalios ir nedalios. Jas būtų galima apibrėžti kaip moralės, elgesio normas, visuomenines vertybes, kurių tikslas – apsaugoti žmogaus orumą.

Žmogaus teisių atsiradimo istorija siekia seniausius laikus – senovės Graikijos ir Romos, senųjų Rytų kultūrų, viduramžių krikščionybės idėjas.

Prigimtinių arba neatimamų teisių sąvoką pirmieji įvedė 3–2 a. pr. Kr. senovės graikų stoikai, išskyrę *ius naturale* ir *ius gentium*. Pagal *ius naturale* visi žmonės esą lygūs ir laisvi, o *ius gentium* – žemiškieji įstatymai – neleidžia pasireikšti tikrajai žmogaus prigimčiai. „Taigi stoikams „prigimtinių teisės“ – universalios, žmogui imanentiškos, tačiau įmanomos patirti tik pasitraukus nuo daiktiškojo pasaulio į save“. Prigimtinių teisės idėjos atsispindėjo ir žymių Romos teisininkų Cicerono, Ulpiano ir kitų darbuose.

Su krikščionybės atsiradimu prigimtinių teisės įgavo religinę motyvaciją: jos laikomos suteiktomis Dievo, o krikščioniškosios visuomenės gerovė, bendrasis interesas žymiai pranoksta individualaus intereso svarbą.

Renesanso epochos (XIV–XVI amžius) filosofija praturtino žmogaus teises nauju turiniu. Žmogaus suverenumo suvokimas, jo nepriklausymas nuo monarcho valios tapo žmogaus teisių idėjų ištakomis. Prigimtinių teisės idėjos buvo interpretuojamos Th. Hobsseso, J. Locke'o, J. J. Rousseau, Ch. Montesquieu ir kitų darbuose. Prigimtinių teisės teorija teigė, kad egzistuoja pozityvioji teisė ir prigimtinė teisė. Žmogaus teisės iškeliamos virš valstybės, jos laikomos prigimtinėmis, neatsiejamomis nuo individo, ir valstybei nesuteikiama teisės jas kvestionuoti. Teisė grindžiama visuomeninės sutarties pagrindu prigimtinių teisių apsaugai įtvirtinti. Th. Hobssesas išplėtė prigimtinių teisių idėjos interpretaciją, į prigimtinių teisių sąrašą jis įtraukė teisingumą, bešališkumą, kuklumą, gailėstingumą ir kt. Pasak jo, piliečiai gali atsisakyti monarcho, jei šis neužtikrina jų saugumo. J. Locke'as buvo vienas pirmųjų filosofų ir politikų, kuris suformulavo žmogaus teises kaip integralų politinės sistemos koncepcijos elementą. Pagal jo teoriją žmonės yra individai, verti besąlygiškos pagarbos ir pasitikėjimo. Valstybė turi ne suteikti jiems teisių, bet apsaugoti tas teises, kurias jie turi savaime būdami lygūs ir laisvi. Tarp jo pasekėjų buvo daug žymių mokslininkų, vienas garsiausių – J. J. Rousseau.

Didžiausią atgarsį žmogaus teisių gynimo idėja sulaukė Prancūzijos didžiosios revoliucijos metu, kai laimėjimai buvo paskelbti 1789 m. Prancūzijos Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje. Joje įtvirtintos esminės prigimtinės žmogaus teisės – laisvė, lygybė, nuosavybės neliečiamybė ir kitos nuostatos, atspindinčios to meto žmogaus teisių sampratą. Nors ir kai kuriuose ankstesniuose teisės aktuose (tokie Anglijos teisės aktai kaip 1215 m. Magna Charta, 1679 m. Habeas corpus act, 1689 m. Teisių bilis; 1776 m. Amerikos Nepriklausomybės deklaracija, 1787 m. JAV Konstitucijos pirmosios 10 pataisų (1789 m. Teisių bilis)) ir kt. žmogaus teisėms buvo skirtas dėmesys. Tačiau 1789 m. Prancūzijos Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija išlieka vienu svarbiausiu žmogaus teisės skelbiančiu aktu, nes joje suformuluotas reikšmingas žmogaus teisių katalogas. Šios deklaracijos nuostatos atsispindėjo daugelyje vėliau priimtų Europos valstybių konstitucijų ir tapo svarbiu konstitucinio reguliavimo komponentu¹.

Po Antrojo pasaulinio karo susiformavo ir nauja savarankiška tarptautinės teisės sritis – Tarptautinė žmogaus teisių teisė. Žmogaus teisės vis labiau tampa tarptautinės teisės objektu, ne tik valstybės vidaus teisės problema. Tarptautinės žmogaus teisių teisės susikūrimui didelę įtaką turėjo 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų Organizacijos (JTO) Generalinės Asamblėjos Visuotinės žmogaus teisių deklaracija, Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (ir jo fakultatyvieji protokolai) bei Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, Europos Tarybos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950 m.), Europos Tarybos Socialinėje chartijoje (1961 m.), Europos socialinėje chartijoje (pataisytoje) (1996 m.), Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje (2000 m.) ir kituose tarptautiniuose dokumentuose.

Apibendrintai galime sakyti, kad šiuolaikinė žmogaus teisių samprata susiformavo filosofijos ir dviejų teisės doktrinų – prigimtinės ir pozityviosios – raidoje.

R. Z. Lifšicas, atskleisdamas skirtingus požiūrius į žmogaus teises, jų atsiradimą, išskiria du požiūrius: natūralistinį ir pozityvistinį.

Natūralistiniu požiūriu pripažįstama, kad žmogaus teisės ir jų įgyvendinimas priklauso asmeniui iš prigimties (gimimo), kad jos nuo valstybės nepriklausomos ir neatimamos. Valstybė ir visuomenė privalančios žmogaus teises tik saugoti bei lemti jų įgyvendinimą. Šis požiūris būdingas demokratinėms visuomenėms ir valstybėms.

Vadovaujantis pozityvistiniu požiūriu, teigiama atvirkščiai – žmogaus teisės kylančios iš valstybės, ši savo nuožiūra suteikia jas žmogui ir nustato teisių apimtį, o panorėjusi gali jas taip pat savo nuožiūra siaurinti, o kai kurias ir visiškai panaikinti. Tuo norima pasakyti, kad žmogus iš prigimties neturi jokių teisių, kad jas suteikia tos organizuotos bendrijos, kurioje asmuo gyvena,

¹ Birmontienė T., Jarašiūnas E, Kūris E, Maksimaitis M. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001. P. 276

veikia ir kuri gali laisvai manipuliuoti jo teisėmis. Šis požiūris paprastai būdingas autoritarinėms arba totalitarinėms valstybėms, ekonomiškai atsilikusioms visuomenėms, kur asmuo nepajėgia be valstybės ar visuomenės paramos garantuoti bent minimalios savo teisių saugos¹.

Prigimtinė teisė visada buvo žmonių teisės idealas ir kaitų priemonė, skirta diskvalifikuoti amoralią teisę, taip pat kovoti dėl teisingos teisės. Prigimtinė teisė yra tiesiog žmoniškumo pozityviojoje teisėje barometras ir gelbėjimosi ratas: kai pozityvioji teisė pernelyg nukrypsta nuo moralės ir sukelia grėsmę autentiškosioms žmogaus vertybėms, prigimtinė teisė vėl ateina į žmonių sąmonę, į jų tarpusavio santykius kaip protestas šiai teisės linkmei, ir ateina tam, kad vėl sugražintų pozityviają teisę į moralės vagą ir šitaip primintų pozityviajai teisei jos autentiškąją paskirtį².

Lenkų teisininkė S. Wrankska mano, kad stabiliais laikais, kai nesijaučia principinio valstybės nustatomos teisės ir visuomenėje egzistuojančių vertybių skirtumo, teisės praktikoje paprastai vyrauja pozityvistinė teisės samprata. Bet kai toks skirtumas ima ryškėti, teisinis pozityvizmas darosi nepakankamas. Tada kyla poreikis palenkti pozityviają teisę prigimtinės teisės vertybėms, kurios būtų absoliučios, o jomis besiremiantis pozityviosios teisės turinys nepriklausomas nuo valdžios valios³.

Apibendrinant galima teigti, kad žmogaus teisės, kaip jau minėta, yra daugialypė sąvoka, kurios istorinis aptarimas buvo ir filosofinių, ir politologinių, ir sociologinių diskusijų dalykas. Suprantama, kad analizuojant žmogaus teisių raidą, laikui bėgant atsiranda nemažai naujų temų, krypčių, interpretacijų. Tai rodo ne tik teisės mokslo vystymąsi bei požiūrį į žmogaus teisių sistemą, bet kartu atspindi besikeičiančias ekonomines, politines, socialines bei kultūrinės žmonių gyvenimo sąlygas.

1.2. Žmogaus teisių klasifikacija

Žmogaus teisių klasifikavimas gali būti pagrįstas įvairiais kriterijais. Žmogaus teises galima skirstyti pagal teisių įtvirtinimo pobūdį, pagal jų turinį, pagal subjektų, kuriems jos skirtos grupes, pagal teisių ribojimo galimybes, pagal istorines jų susiformavimo sąlygas ir kitus kriterijus.

Pagal žmogaus teisių teisinio įtvirtinimo pobūdį (taip pat ir pagal teisinę galią) jas galėtume išskirti į pagrindines konstitucines, įtvirtintas konstitucijose, ir į formuluojamas kituose,

¹ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2000. P. 139

² Ten pat. P. 77

³ Redelbach A., Wrankska S., Ziembinski Z. Zarys teorii panstwa i prawa. Warszawa, 1993. P. 105.

iš jų ir specialiuosiuose, teisės aktuose. Konstitucinių teisių apsaugai yra skiriamas ypatingas dėmesys, jų apsaugą laiduoja ir konstitucinės priežiūros institucijos.

Atsižvelgiant į galimybes riboti teises, jas galėtume klasifikuoti į absoliučias, t. y. neribojamas – pvz.: teisė į gyvybę, draudimas žmogų kankinti ir taikyti žiaurias bausmes; ir teises, kurios tam tikrais ypatingais atvejais (pvz. karo) gali būti ribojamos, pvz.: laisvė, nuosavybė, susirinkimų laisvė ir kt.

Galima išskirti individualias žmogaus teises (numatytas Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje) ir kolektyvines teises (tautos apsisprendimo teisė, tautos teisė laisvai disponuoti savo gamtos turtais ir ištekliais).

Pagal teisių turinį žmogaus teises galėtume grupuoti į pilietines (asmenines), politines, ekonomines, socialines ir kultūrines.

Atskiriant pilietines ir politines teises nuo socialinių, ekonominių ir kultūrinių, dažnai argumentuojama tuo, kad pilietinės ir politinės teisės yra apibūdinamos kaip negatyviosios teisės, nes valstybei draudžiama jas pažeisti, ji turi nesikišti į jas, o socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės priskiriamos pozityviosioms teisėms, t. y. jos reikalauja atitinkamų pozityvių valstybės veiksmų ir išlaidų.

Pilietinėms teisėms galėtų būti priskirtos tokios teisės: teisė į gyvybę, teisė į asmens laisvę ir asmens neliečiamybę, kankinimų ir nežmoniško bei orumą žeminančio elgesio draudimas, vergijos ir priverstinio darbo draudimas, lygiateisiškumas, teisė į teisingą teismą, teisė į gynybą, nekaltumo prezumpcija, teismo nešališkumas ir nepriklausomumas, judėjimo (kilnojimosi) laisvė, saviraiškos laisvė, žodžio laisvė, spaudos laisvė, teisė į informaciją, sąžinės laisvė, tikėjimo laisvė, susirinkimų laisvė, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą ir kt.

Prie politinių teisių galėtume priskirti teisę dalyvauti valdant savo šalį tiesiogiai ar per išrinktus atstovus, teisė dalyvauti rinkimuose, teisė inicijuoti referendumą, piliečių įstatymų iniciatyvos teisė ir kt.

Socialinių, ekonominių, kultūrinių teisių katalogas yra išdėstytas jau minėtame Jungtinių Tautų Organizacijos Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte, Europos Tarybos Socialinėje chartijoje (1961 m.), taip pat ir Europos socialinėje chartijoje (pataisytoje) (1996 m.).

Socialinėms ir ekonominėms teisėms galėtume priskirti teisę į darbą, teisę laisvai pasirinkti darbą, teisę į saugias darbo sąlygas, į teisingą darbo užmokestį ir lygų apmokėjimą už lygiavertį darbą, teisę į poilsį, laisvalaikį, apmokamas atostogas, teisę jungtis į profesines sąjungas, teisę streikuoti, teisę į socialinį aprūpinimą (ir socialinį draudimą), teisę laisvai sudaryti santuoką,

moterų teisių apsaugą iki ir po gimdymo, vaikų ir paauglių teisių apsaugą, teisę į pakankamą gyvenimo lygį, teisę būti apsaugotam nuo bado, teisę į sveikatą ir kt.

Kultūrinėms teisėms priskirtinos teisė į mokslą, teisė pasirinkti religinį bei dorovinį auklėjimą, teisė dalyvauti kultūriniame gyvenime, naudotis mokslo pažangos laimėjimais, autoriaus teisių apsauga, mokslinių tyrimų ir kūrybinės veiklos laisvė ir kt.¹.

Pastaruoju metu tapo populiariu teises pagal jų istorinį susiformavimą skirstyti į trijų kartų teises: I kartos teisės – pilietinės ir politinės teisės (pirmą kartą įtvirtintos XVII amžiuje, jų ištakos siekia dar senesnius laikus), II kartos teisės – socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės, imtos įtvirtinti konstitucijose bei Tarptautinės Darbo organizacijos konvencijose po Pirmojo pasaulinio karo. III kartos teisės – kaip visuma pradėtos propaguoti XX amžiaus 9-ajame dešimtmetyje, jos apima, pavyzdžiui, teisę į taiką, teisę į apisprendimą, teisę į vystymąsi, teisę į sveiką ir švarią aplinką ir pan. Šis teisių skirstymas yra sąlygotas ekonominių, socialinių, kultūrinių išorinių bei vidinių veiksnių ir atspindi laikmetį.

Gali būti pasirinktas ir kitas žmogaus teisių klasifikavimo kriterijus. P. Sieghart'o pateiktoje klasifikacijoje socialinės, ekonominės, kultūrinės, politinės ir pilietinės teisės yra grupuojamos pagal šias sritis: I) fizinis integralumas (teisė į gyvybę, laisvės neliečiamumas, judėjimo laisvė, prieglobsčio teisė ir kt.); II) gyvenimo lygio teisės (socialinė sauga, šeimos ir asmens gerovė, sveikatos priežiūra ir kt.); III) sveikata (vaikų sveikata, kūdikių mirtingumo sumažinimas, epideminių ligų, profesinių susirgimų prevencija ir kt.); IV) šeimos gerovė (family) (santuokos sudarymo laisvė, šeimos apsauga, motinystės ir vaikystės apsauga ir kt.); V) darbas (teisė į darbą, apmokėjimas už darbą, darbo sąlygos, vergijos ir priverstinio darbo draudimas ir kt.); VI) socialinė sauga, parama ir gerovė; VII) mokslas ir mokymas (teisė į mokslą, į profesinį rengimą ir kt.); VIII) nuosavybė (teisė į nuosavybę, nuosavybės neliečiamumas ir kt.); IX) teisinė apsauga (legal integrity) (pilietybė, vaikų pilietybė, lygiateisiškumas, lygybė prieš įstatymą, *habeas corpus* teisės, teisingas bylos nagrinėjimas, nepriklausomas teismas, teismo proceso rungtyniškumas, kaltinamojo teisių apsauga ir kt.); X) asmens psichinis ir moralinis integralumas (orumas, privataus gyvenimo neliečiamumas, korespondencijos slaptumas, saviraiškos laisvė, laisvė išpažinti religiją, meninės ir mokslinės kūrybos laisvė ir kt.); XI) bendra veikla (joint activities) (susirinkimų laisvė, teisė jungtis į asociacijas, teisė jungtis į profesines sąjungas, teisė sudaryti kolektyvines sutartis ir kt.); XII) politika ir demokratija (teisė dalyvauti valdant savo šalį,

¹ Birmontienė T., Jarašiūnas E, Kūris E, Maksimaitis M. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001. P. 283

laisvų rinkimų teisė, peticijų teisė); XIII) kolektyvinės teisės (tautų apsisprendimo teisė, teisė į taiką ir saugumą, teisė į vystymąsi, teisė į sveiką aplinką)¹.

P. Sieghart'o pateiktos klasifikacijos privalumas – joje išreiškiamas žmogaus teisių nedalumo principas. Šis principas taip pat atsispindi ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje.

Apibendrinant galima pasakyti, kad atskiros valstybės pirmenybę teikia skirtingoms teisių kategorijoms. Dauguma besivystančių šalių didesnę dėmesį skiria skurdo bei ekonominės raidos problemoms, pabrėždamos socialinių, ekonominių teisių svarbą, o Vakarų valstybės kaip svarbiausias pabrėžia pilietines ir politines žmogaus teises.

Apskritai šiuolaikiniame pasaulyje pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo klausimai nebėra suverenių šalių vidaus reikalas, jie tapo vienu pagrindiniu tarptautinių santykių klausimu. Lietuva kartu su savo europinio ir transatlantinio bendradarbiavimo partneriais laikosi principo, kad universalių žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimas stiprina taiką, saugumą, demokratiją ir gerovę, užkerta kelią agresijai, humanitarinėms krizėms, korupcijai ir nusikalstamumui.

Teisės aktų, reguliuojančių tam tikros tarptautinės organizacijos veiklą, visuma nėra tapatinama tik su organizacijos vidaus teise, nes šie aktai turi ir išorinį poveikį valstybėms narėms bei jų teisinei sistemai. Pavyzdžiui, Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacija (NATO) turi teisės aktus, kurie reguliuoja vidinę Aljanso veiklą ir jo valstybių narių sąveiką, reikalingą bendriems tikslams pasiekti. NATO, kaip tarptautinė organizacija, vadovaudamasi humanitarinės teisės principais, gina ir fiksuoja žmogaus teisių pažeidimus vykstant kariniams konfliktams ir krizėms. Agresijos atveju gina valstybės, esančios NATO narystėje, suverenitetą – taip taikomas kolektyvinės savigynos principas. Vienas iš svarbiausių žmogaus teisių gynimo pavyzdžių – Balkanų konfliktas, jame NATO pasižymėjo kaip aktyvus ir greitai reaguojantis Aljansas.

Žmogaus teisės, demokratija ir teisinė valstybė yra pagrindinės Europos Sąjungos vertybės. Europos Sąjungoje žmogaus teisės laikomos bendromis ir nedalomomis. Todėl ES aktyviai remia ir gina jas tiek savo teritorijoje, tiek bendraudama su kitomis šalimis. Tačiau ES nesiekia pasiglemžti valstybių narių vyriausybės turimų šios srities galių.

Siekiant nustatyti žmogaus teisių reglamentavimo ir įgyvendinimo krašto apsaugos tarnyboje raidos tendencijas, šiame magistriniame darbe didžiausias dėmesys bus skiriamas žmogaus teisių klasifikavimui pagal prigimtį, atsiradimą (prigimtinės ir pozityviosios teisės) bei aptariamoms žmogaus teisėms, grupuojamos pagal teisių turinį. Atsižvelgiant į tai, kad žmogaus

¹ Birmontienė T., Jarašiūnas E, Kūris E, Maksimaitis M. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001. P. 285

teisėms, jų įtvirtinimui ir realizavimui didelę įtaką turi valstybinė santvarka, plačiau bus aptariami valstybės valdymo modeliai, politiniai režimai (nepriklausomos Lietuvos ir buvusios TSRS), analizuojama paveldo įtaka žmogaus teisių instituto vystymuisi.

1.3. Žmogaus teisių reglamentavimas buvusioje TSRS

Apskritai kalbėti apie žmogaus teises, kaip demokratijos vertybes, ir jų veiksmingą užtikrinimą buvusioje TSRS yra gan sudėtinga. Žmogaus teisės nors ir buvo deklaruojamos, *de jure* įtvirtinamos, tačiau vargu ar įgyvendinamos ir ginamos *de facto* taip, kaip turėtų būti.

Siekiant visapusiškai išnagrinėti žmogaus teisių institutą TSRS karinėse pajėgose, reikia pažymėti, kad tuometinėje TSRS vyravo pozityvistinis etatizmas.

Demokratinio režimo ir pilietinės teisės sampratos sąlygomis, kai pozityvioji teisė kuriama siekiant įgyvendinti visuomenės interesus (teisė kyla ne iš valdžios valios, o iš visuomenės interesų), pagrindinis teisės privalomumo garantas yra abipusė nauda, o totalitarinio režimo ir teisinio etatizmo sąlygomis – valstybės prievarta, nes pozityvioji teisė pirmiausiai kuriama įgyvendinti politinės valdžios interesus¹.

Tuometinė TSRS nepripažino prigimtinės teisės, o vyravusio teisinio reglamentavimo paskirtis buvo įtvirtinti valstybės ir ekonomiškai bei politiškai vyraujančios žmonių grupės (klasės) valią. Kadangi vyravo viena politinė partija (TSKP) ir jos priimami sprendimai politiniame valdyme buvo svariausi, taip buvo užtikrintas nesudėtingas valstybės valdymo mechanizmas. TSRS siekė viešpatauti pasaulyje, todėl buvo vykdomas visų valstybinių institucijų sukarinimas.

Jeigu teisė – tik stipriojo įsakymas, garantuojamas prievarta, tai tokiam įstatymų leidėjui neįdomu, ką žmonės mąsto apie jo leidžiamus įstatymus ir kaip nuo jų nukenčia. Savo teisės veiksmingumą jis sieja ne su žmonių pritarimu, o su turimos jėgos (prievartos) pakankamumu. Jam svarbiau, kad įstatymai būtų vykdomi – įgyvendinamas politinės valdžios viešpatavimas, o ne tai, kaip tais įstatymais garantuojama žmogaus teisių sauga².

Pažymėtina, kad buvusios TSRS karinėse pajėgose taikomos tradicinių teisės sričių normos bei specialiųjų karinių teisinių aktų normos pasižymėjo panašiu reguliavimo pobūdžiu. Vieningas teisinis reguliavimas bei tikslo bendrumas – karinių pajėgų stiprinimas, tobulinimas bei palaikymas, aukšta kovinė parengtis – sukūrė objektyvų pagrindą diegiant karinę teisę kaip kompleksinę tarybinės teisės sritį. Galima teigti, kad karinė teisė buvo organinė sudedamoji tarybinės teisinės sistemos dalis, jungianti savyje tradicinių teisės sričių ir taip pat specialiųjų įstatymų, reglamentuojančių tarnybinius santykius, normas.

¹ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2000. P. 199

² Ten pat. P. 36

Karinę teisę apibrėžė ir turėjo jai įtakos buvusios TSRS karinių pajėgų paskirtis, funkcijos ir užduotys, principai, metodai, karinių valdymo organų ir kariškių veiklos tikslai. Galima išskirti tokius karinės teisės ypatumus:

pirma, karinė teisė ypač detalčiai reguliavo karinius santykius. Kitos valstybinio gyvenimo sritys buvo mažiau reglamentuojamos teisinių instrumentų;

antra, karinės teisės normos pasižymėjo aukštais reikalavimais, keliamais kariškiams;

trečia, kariškiams buvo nustatoma ypatinga atsakomybė už teisės reikalavimų nevykdymą, netinkamą vykdymą ir pažeidimą;

ketvirta, kaip jau buvo minėta, karinės teisės normos buvo nukreiptos reguliuoti santykius karinių pajėgų stiprinimo srityje¹.

Karinė teisė – tai valstybės nustatytų teisinių normų, reguliuojančių TSRS karinių pajėgų santykius jų kūrimo, stiprinimo, valdymo srityje; karių gyvenimo, buities ir veiklos ypatumus, karinės tarnybos atlikimo tvarką, karių pareigas, teises ir atsakomybę, visuma.

Pažymėtina, kad ypatingą vietą visuomeninių, taip pat ir karinių, santykių, reguliavimo srityje užėmė buvusios TSRS Konstitucija, kuri skelbė socialistinės tėvynės gynimą kaip vieną iš svarbiausių valstybės ir visos visuomenės funkcijų. TSRS Konstitucijos „šviesoje“ buvo parengta ir to meto Lietuvos TSR Konstitucija. Ji nustatė pagrindinius nacionalinės valstybinės sandaros, administracinio teritorinio suskirstymo, piliečių teisių ir pareigų, užsienio politikos veiklos ir socialistinės tėvynės gynimo aspektus.

Galima teigti, kad buvusioje TSRS vyravo tokie pagrindiniai autoritarinio režimo „moraliniai“ principai: meilė socialistinei tėvynei, ištikimybė komunizmui, kolektyvizmas, socialistinės nuosavybės gynimas nuo pasikėsinimų, darbo žmonių solidarumas. Kasdieniu darbu tėvynės labui, dideliu domėjimusi visų šalių ir tautų humanistine kultūra, praktiniu įvairių tautybių žmonių bendravimu taikos ir karo dienomis ikūnijamas dorovinis socialistinio patriotizmo ir internacionalizmo principas. Tarybiniam patriotui internacionalistui buvo keliami tokie reikalavimai: jis turi aktyviai ir sąmoningai dirbti savo daugiatautės tėvynės labui, didžiuotis savo šalies laimėjimais visose materialinio ir dvasinio gyvenimo srityse, didžiai branginti savo tėvynės galią, stiprinti TSRS tautų draugystę, socialistinę sandraugos šalių tautų susitelkimą ir visos žemės darbo žmonių solidarumą, aktyviai kovoti su visomis nacionalizmo, šovinizmo, kosmopolitizmo apraiškomis.

Lietuvos TSR Konstitucijos 6 skirsnio 37 straipsnyje nustatyta, kad Lietuvos TSR piliečiai turi visas socialines-ekonomines, politines ir asmenines teises bei laisves, kurias skelbia ir garantuoja TSRS Konstitucija, Lietuvos TSR Konstitucija ir tarybiniai įstatymai. Socialistinė

¹ Горного А. Г. Военное право. Москва: Военное издательство, 1984. P. 17

santvarka užtikrina piliečių teisių ir laisvių plėtimą, nepaliojama gyveno sąlygų gerinimą priklausomai nuo socialinio-ekonominio ir kultūrinio vystymo programų vykdymo. Piliečiai, naudodamiesi teisėmis ir laisvėmis, neturi kenkti visuomenės ir valstybės interesams, pažeisti kitų piliečių teisių¹.

Lietuvos TSR Konstitucijos 4 skirsnio 29 ir 30 straipsniuose reglamentuota užsienio politikos veikla ir socialistinis tėvynės gynimas. TSRS Konstitucija, socialistinis tėvynės gynimas priskiriamas prie svarbiausių valstybės funkcijų ir yra visos liaudies reikalas. Tarybinės liaudies socialistiniams iškovojimams, taikiam darbui, valstybės suverenumui ir teritorijos vientisumui ginti sukurtos TSRS Ginkluotosios Pajėgos ir nustatyta visuotinė karinė prievolė. TSRS Ginkluotųjų Pajėgų pareiga liaudžiai – patikimai ginti socialistinę tėvynę, nuolat būti kovinės parengties, ir taip užtikrinti staigų atkirtį bet kuriam agresoriui. Lietuvos TSR dalyvauja užtikrinant šalies saugumą ir gynybinę galią, aprūpinant TSRS Ginkluotąsias Pajėgas viskuo, kas reikalinga. Valstybinių organų, visuomeninių organizacijų, pareigūnų ir piliečių pareigas, užtikrinant šalies saugumą ir stiprinant jos gynybinę galią, nustato TSR Sąjungos įstatymai².

Nors Lietuvos Tarybinė Konstitucija skelbė, kad Lietuvos TSR piliečiai turi visas socialines-ekonomines, politines ir asmenines teises bei laisves, iš tikrųjų žmogaus teisių apsaugos ir visapusio jų realizavimo mechanizmo nebuvo. Žmogaus teisių apribojimai ir pažeidimai buvo pateisinami socialistinės Tėvynės gerove, o besipriešinantys jai buvo areštuojami, be jokios kaltės teisiami kaip liaudies priešai ir ištremiami į koncentracijos stovyklas.

Pastebėtina, kad šalia Konstitucijos buvo gausu specialiųjų TSRS ginkluotosioms pajėgoms skirtų teisės normų, įtvirtintų:

- kariniuose statutuose;
- įstatymuose;
- įsakymuose;
- direktyvose;
- nurodymuose;
- instrukcijose;
- taisyklėse;
- paskyrimuose.

Svarbią vietą karinės teisės šaltinių sistemoje užėmė TSRS įstatymas dėl visiems privalomos karinės tarnybos. Šis teisės aktas apibrėžė ginkluotųjų pajėgų formavimo pagrindus, piliečių parengimo privalomai karinei tarnybai tvarką, karių teises ir pareigas atliekant tarnybą.

¹ Lietuvos TSR įstatymų sąvadas, 1 tomas. Leidykla: „Mintis“, 1983. P. 20

² Ten pat. P. 18

Didelį vaidmenį reguliuojant visuomeninius santykius karinėse pajėgose turėjo ir TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumo 1960 m. rugpjūčio 23 d. įsakymu patvirtinta karinė priesaika bei to paties organo 1975 m. liepos 30 d. įsakymu patvirtinti bendrieji kariniai statutai.

Galima teigti, kad minėti kariniai statutai buvo vieni iš pagrindinių kodifikuojančių teisės aktų, nustatančių karinių pajėgų valdymo, organizavimo ir kontrolės pagrindus bei karių teisinį statusą.

Prie bendrųjų karinių statutų buvo priskiriami:

- TSRS ginkluotųjų pajėgų vidaus tarnybos statusas (toliau – Vidaus tarnybos statusas);
- TSRS ginkluotųjų pajėgų drausmės statusas (toliau – Drausmės statusas);
- TSRS ginkluotųjų pajėgų sargybos statusas (toliau – Sargybos statusas).

Vidaus tarnybos statusas apibrėžė bendras karių pareigas ir santykius tarp jų, taip pat reglamentavo ginkluotųjų pajėgų vidaus tvarką.

Sargybos statute buvo apibrėžiami sargybos tarnybų organizavimo ir veiklos pagrindai, taip pat nustatomos šių tarnybų pareigūnų pagrindinės teisės, pareigos bei atsakomybė.

Drausmės statutu buvo nustatytos bendros karinės drausmės taisyklės bei karo vadų teisės, skiriant paskatinimus ir nuobaudas, jų taikymo tvarka, taip pat karių skundų ir pareiškimų pateikimo tvarka.

Apibendrinant galime pastebėti, kad tiek Konstitucijoje, tiek TSRS ginkluotosioms pajėgoms skirtuose teisės aktuose buvo gausu deklaratyvinių ir programinių teiginių. Konstitucija įtvirtino socialistinio ūkio sistemą, komunistų partijos vadovavimą, deklaravo liaudies suverenitetą, piliečių teises ir laisves, skelbė socialistinio teisėtumo principą, deklaravo socialistinį internacionalizmą. Tačiau visa tai liko tik popieriuje. Iš tikrųjų buvo didelė praraja tarp ideologinių šūksnių ir tikrosios padėties visose gyvenimo srityse.

Tuometinėje TSRS vyravo pozityvistinis etatizmas. TSRS ginkluotųjų pajėgų sistema pasižymėjo teisinių aktų, kurie buvo daugiausia drausminio pobūdžio, gausa. Karių gyvenimo ir karinės tarnybos atlikimo sritys buvo išsamiai reglamentuojamos. TSRS teisinis reglamentavimas buvo susijęs su politika ir sąlygotas komunistų partijos, jis buvo daugiau TSRS Gynybos ministerijos ir kitų žybybų lygmens (sprendimai, nurodymai, įsakymai ir kt.), o ne įstatymų pobūdžio. Socialistinės tėvynės gynimas buvo įtvirtintas kaip viena iš svarbiausių valstybės ir visos visuomenės funkcijų, dėl tos priežasties buvo suvaržytas bet koks prigimtinių teisių realizavimas. Pažymėtina ir tai, kad TSRS teisinėje sistemoje karinė teisė egzistavo kaip savarankiška teisės šaka, reguliuojanti karinių santykių sritį: karinių pajėgų organizavimą ir valdymą, karinės tarnybos atlikimo tvarką, karių pareigas, teises ir atsakomybę, o nepriklausomoje Lietuvoje karinė teisė kaip savarankiška teisės sistemos dalis nėra išskiriama, krašto apsaugos

sistamai reglamentuoti pasitelkiama konstitucinė, baudžiamoji, tarnybinė, administracinė, civilinė teisės šakų bei specialiosios teisės normos.

1.4. Žmogaus teisių reglamentavimo bruožai buvusios TSRS ginkluotosiose pajėgose

Lietuvai, nuo 1945 m. iki pat nepriklausomybės atkūrimo esant TSRS sudėtyje, buvo primesta svetima politinė santvarka ir valstybiniai tikslai. Į Lietuvos teritoriją įvedus TSRS karinius dalinius, krašto apsaugos sistema, jos teisinis reglamentavimas buvo pertvarkytas pagal svetimos politinės jėgos reikalavimus.

Žmogaus teisių reglamentavimą TSRS ginkluotosiose pajėgose lėmė tuometinis politinis režimas. Politinį režimą galime suprasti siauruoju požiūriu (kaip valstybinio vadovavimo būdų ir priemonių visuma) ir plačiuoju požiūriu (asmens demokratiškos teisių ir laisvių garantijų lygis, oficialių konstitucinių ir teisinių formų ir politinių realių atitikimas, valdžios institucijų santykio su valstybės ir visuomenės teisiniais pagrindais pobūdis)¹.

Buvusioje TSRS egzistavo antidemokratinis totalitarinis režimas, panaikinęs ribą tarp viešo ir privataus gyvenimo, visos visuomenės gyvenimo sritys buvo politizuotos ir suvalstybtos. Valstybė reglamentavo ne tik politiką, socialinį, ekonominį, bet ir dvasinį visuomenės gyvenimą. Panaikinta privati nuosavybė ir kitos piliečių demokratinės teisės ir laisvės.

Totalitarinio režimo sąlygomis vienvaldė komunistų partija, pasitelkdama ginkluotąsias pajėgas, teroru ir represinėmis priemonėmis valdė valstybę.

Todėl ginkluotosioms pajėgoms priklausančių kariškių teisinė padėtis skyrėsi, visų pirma dėl to, kad jie buvo viena iš agresyvios valstybės politikos priemonių. Kariškiai naudojami specialiomis teisėmis ir pareigomis kaip asmenys, priklausantys karinei tarnybai.

Atsižvelgiant į tai, kad nemažai teisės teoretikų savo darbuose akcentuoja žmogaus teisių ir pareigų vienovę, be to TSRS ginkluotosioms pajėgoms skirtuose teisės aktuose pareigoms skiriamas nemažas dėmesys, šioje magistrinio darbo dalyje bus aptariamas ne tik kariškių teisių, bet ir pareigų reglamentavimas.

Ginkluotųjų pajėgų kariškiams nustatytas teises ir pareigas galima suskirstyti į:

- bendrąsias;
- pareigines;
- specialiąsias².

¹ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P. 52

² Основы Советского военного законодательства. Москва: Военное издательство Министерства Обороны СССР. P. 67

Bendrosios kariškių teisės savo turiniu panašios į visiems piliečiams Konstitucijos garantuojamas pagrindines teises, tačiau turi tam tikrą išskirtinių savybių, susijusių su karinių pajėgų specifika. Išskiriamos šios bendrosios kariškių teisės: teisė į materialinį aprūpinimą, susidedantį iš atskirų teisių į natūrinį ir piniginių aprūpinimą, teisė į lengvatas, teisė į paskatinimą, teisė į švietimą ir poilsį, teisė į skundus ir prašymus, teisė į valstybinį aprūpinimą išeinant į atsargą. Šios teisės reglamentuotos jau minėtame TSRS įstatyme dėl visiems privalomos karinės tarnybos, taip pat kariniuose statutuose bei detalizuotos specialiuose teisės aktuose.

Bendrosios pareigos buvo nustatomos visiems kariškiams, nepriklausomai nuo jų užimamų pareigų. Visi be išimties kariškiai privalėjo negailėdami savo jėgų ir gyvybės tarnauti karinėse pajėgose, asmeniškai atsakyti už tėvynės gynimą, laikytis įstatymų ir karo vadų įsakymų, saugoti karines paslaptis, studijuoti karinę teisę ir pan. Šios pareigos įtvirtintos TSRS ginkluotųjų pajėgų vidaus tarnybos statute bei TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumo 1960 m. rugpjūčio 23 d. įsakymu patvirtintoje karinėje priesaikoje.

Pareiginių teisių ir pareigų apimtis ir turinys priklausė nuo kariškių užimamų pareigų, atliekamų funkcijų ir vykdomų užduočių. Kuo aukštesnės buvo kariškio užimamos pareigos, tuo platesnė buvo teisių ir pareigų apimtis. Pažymėtina, kad šiomis teisėmis ir pareigomis buvo galima naudotis ir privaloma vykdyti išskirtinai tik tarnybos interesais.

Pareiginės kariškių teisės gali būti išskiriamos tiek į bendrąsias, taikomas, pavyzdžiui, visiems tiesioginiams vadams, tiek konkrečias, taikomas tik tam tikriems asmenims, pavyzdžiui, bataliono vadams. Šios pareiginės kariškių teisės ir pareigos buvo įtvirtinamos kariniuose statutuose, nurodymuose, instrukcijose, taisyklėse.

Specialiosios kariškių teisės ir pareigos buvo ribojamos laiko atžvilgiu, t. y. jos buvo susijusios su vykdomomis užduotimis, kurios neįėjo į kasdienes jų funkcijas, vykdamas nustatytas pareigas: pavyzdžiui, vykstant į komandiruotę atlikti patikrinimo ir pan.

Siekiant išsamiau atskleisti asmens teisių reglamentavimo ypatumus TSRS karinėse pajėgose, toliau darbe bus detalčiau analizuojamas pasirinktų teisių turinys.

Viena iš pagrindinių teisių, garantavusių visų ginkluotųjų pajėgų veiksmingą funkcionavimą, buvo kariškių teisė į materialinį aprūpinimą.

Teisė į materialinį aprūpinimą reglamentuota specialiaisiais kariniais teisės aktais (statutais, įstatymais, įsakymais ir kt.), kurių atskirose dalyse ar skirsniuose nustatyta specialiai kariškiams skirta materialinio aprūpinimo tvarka. Išskiriamas pagrindinis materialinio aprūpinimo principas – neatlygintinumas. Tačiau atskiroms kariškių kategorijoms, tokioms kaip, pavyzdžiui, karininkai ar eiliniai, buvo nustatytos nevienodos kokybės, pasirinkimo, kainos, kiekio materialinio aprūpinimo dalykai. Tokiu būdu buvo nustatyta daugiau kaip aštuoniasdešimt

materialinio aprūpinimo normų, kurios dar buvo skaidomos į keturias pagrindines naudojimo grupes. Kiekviena grupė turėjo savo ypatumų, susijusių su jų apskaita, išdavimu, saugojimu ir nurašymu.

Taip pat kariškiams ir jų šeimos nariams buvo taikomos ir kitos papildomos lengvatos. Atsižvelgiant į jų paskirtį, išskiriamos šios pagrindinės lengvatų rūšys:

- mokesstinės lengvatos;
- gyvenamojo būsto naudojimo;
- sveikatos;
- švietimo;
- pervežimo;
- darbo ir socialinio draudimo;
- tarnybos sudėtingomis sąlygomis lengvatos.

Suteikiant kariams mokesčių lengvatų, jie buvo dalinai ar visai atleidžiami nuo pajamų mokesčio, vietinių mokesčių rinkliavų. Tačiau, atsižvelgiant į šeimos tradicijų ir vertybių svarbą, viengungiams buvo nustatytas „viengungio“ mokestis.

Gyvenamojo būsto lengvatų esmę sudarė atitinkamų teisių į gyvenamąjį būstą visuma. Gyvenamojo būsto lengvatos buvo realizuojamos suteikiant teisę į mažesnę būsto mokestį, padidinant būsto plotą, skiriant atskirą būstą ar suteikiant kitokio pobūdžio privilegijų. Kariams, atliekantiems pradinę privalomąją karo tarnybą, buvo išsaugojamas gyvenamasis plotas. Šiuos karius buvo draudžiama išbraukti iš eilės sąrašo gyvenamajam būstui gauti, o gyvenamasis plotas buvo išsaugojamas ilgalaikių komandiruočių laikotarpiu.

Sveikatos lengvatas sudarė nemokamas vaistų teikimas ar jų pardavimas pigesnėmis kainomis, nemokamų kelialapių, skirtų gydytis sanatorijose, teikimas, taip pat kitos panašaus pobūdžio lengvatos. Asmenims, kurie tapo neįgaliais karo metu, vaistai buvo išduodami nemokamai. Jie taip pat turėjo teisę į medicininį aprūpinimą be eilės.

Švietimo lengvatos kariškiams buvo realizuojamos sudarant lengvatines sąlygas stoti ir mokytis švietimo ir mokslo įstaigose. Pavyzdžiui, pradinę privalomąją karo tarnybą atlikę kariai turėjo pirmumo teisę stoti į aukštąsias mokyklas. Nutraukus mokslo studijas, kariui atliekant būtinąją karinę tarnybą, mokymosi vieta buvo išsaugojama.

Kariškiai, naudodamiesi pervežimo lengvatomis visų rūšių transportui, turėjo teisę už naudojimąsi transportu tam tikrais nustatytais atvejais atsiskaityti TSRS Gynybos ministerijos lėšomis.

Naudojantis darbo ir socialinio draudimo lengvatomis, kariškiams buvo išsaugojama darbo vieta, pareigos, stažas, nepakitęs darbo užmokestis, skiriamos įvairios pašalpos ir pan.

Kariškiams už karinę tarnybą sudėtingomis sąlygomis prie darbo užmokesčio buvo mokamas priedas, taip pat papildomai skiriamas priedas už tarnybos stažą.

Apibendrintai galime teigti, jog buvusios TSRS ginkluotųjų pajėgų kariai galėjo plačiai realizuoti teisę į materialinį aprūpinimą, teisę į lengvatas. Akivaizdu, kad to meto TSRS vadovybei rūpėjo ne kario prigimtinių teisių padėtis ir jų apsauga, o ginkluotųjų pajėgų galios didinimas (Šaltojo karo metu buvusios TSRS ekonominiai ištekliai buvo sutelkiami į karinę pramonę). Kariuomenė buvo jėga, pasireiškianti valstybės kontrole ir represijomis – valstybės jėgos funkcijos buvo institucionalizuojamos, kuriant atitinkamų karinių struktūrų sistemą.

Valstybės kuriama karinė teisė taip pat buvo viena iš valstybės agresyvios politikos įgyvendinimo priemonių. Teisinių normų privalomumas buvo užtikrinamas valstybės prievarta ir sankcijomis. Tokiu būdu TSRS įgijo karinės valstybės statusą.

Prigimtinės žmogaus teisės, kurių laisvas realizavimas, galima sakyti, parodo valstybės demokratijos lygį. TSRS buvo „popierinės“, įtvirtintos tik *de jure*. Visuomenės gyvenimo suvalstybinimas, ministerijų, žinybų monopolija, cenzūra, neteisėti pareigūnų veiksmai, mažas dėmesys žmonių poreikiams tenkinti ribojo ar net visiškai panaikino žmonių galimybes įgyvendinti savo prigimtines teises.

2. ŽMOGAUS TEISĖS ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVOS RESPUBLIKOS KRAŠTO APSAUGOS SISTEMOJE

2.1. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos atkūrimas

Lietuva, atkūrusi nepriklausomybę, 1990 m. kovo 11 d. aktu paskelbė valstybės tęstinumą visose srityse. Paskelbus nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą, svarbiausia buvo tą nepriklausomybę įtvirtinti, užtikrinti valstybės suverenumą. Kaip žinoma, nepriklausoma valstybė yra tada, kai ji turi savo nuolatinius gyventojus, valdžią, apibrėžtą teritoriją, kurią gina tos valstybės ginkluotosios pajėgos.

Pasaulio istorijoje gausu valstybės ir kariuomenės neatsiejamų ryšių pavyzdžių. Valstybė, nesirūpinanti savo teritorijos, savo teisėtai išrinktos valdžios, konstitucinės santvarkos apsauga, negali išlikti nepriklausoma. Ji neišvengiamai pakliūva stipresniojo kaimyno, agresoriaus ar grobiko valdžion¹.

Vienas iš skubiausių to meto uždavinių buvo pasiekti, kad iš nepriklausomos valstybės teritorijos būtų kuo greičiau išvesta okupacinė kariuomenė ir sukurta savoji Lietuvos kariuomenė. Nepriklausomos Lietuvos kariuomenei suformuoti trūko įstatyminės bazės, reikėjo numatyti kariuomenės kūrimosi strategiją, apibrėžti ilgalaikius ir trumpalaikius tikslus, funkcijas, užduotis ir t. t.

Jau 1990 m. kovo 12 d., kitą dieną po Lietuvos Respublikos atkūrimo akto paskelbimo, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą, kad TSRS karinės prievolės įstatymas Lietuvos piliečiams negalioja. Kovo 14 d. nutarimu Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba nutraukė TSRS karinių komisariatų veiklą Lietuvoje, dieną prieš tai pasiuntusi SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui Michailui Gorbačiovui kreipimąsi, kuriuo siūlė derėtis dėl neteisėtai Lietuvoje esančios kariuomenės išvedimo. TSRS Lietuvos atžvilgiu užėmė priešišką poziciją, skelbė ultimatumus, grasino, o 1990 m. balandį įvedė 74 dienas trukusią ekonominę blokadą.

Tokiomis sąlygomis visus 1990-uosius metus buvo formuojama krašto apsauga. 1990 m. balandžio 25 d. įsteigtas Krašto apsaugos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Departamento svarbiausias uždavinys – formuoti ir įgyvendinti krašto apsaugos koncepciją, sukurti krašto apsaugos sistemą². Po mėnesio, gegužės 31 d., prie Krašto apsaugos departamento buvo įkurtas karinis-techninis sporto klubas su filialais, kuris būrė vyrus krašto apsaugos tarnybai.

¹ Simanaitis E. Žengiant į antrąjį atkurtos nepriklausomybės dešimtmetį. Konferencijos „Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas“ medžiaga. Vilnius: LR krašto apsaugos ministerija, 2000. P. 35

² Užurka J. Lietuvos kariuomenės atkūrimas 1988-1991 metais. Kronta, 2004. P. 392

Birželį septyniose Lietuvos zonose įkurti Krašto apsaugos departamento skyriai, rugpjūčio 21 d. įsteigta Apsaugos tarnyba, gruodžio 20 d. Kaune įkurti Karininkų kursai. Tų pačių metų spalį prie tuometinio Krašto apsaugos departamento pradedama formuoti Pasionio apsaugos tarnyba. Nuo lapkričio mėnesio pradėta ekonominė valstybės sienos apsauga: prie visų pagrindinių krašto kelių įrengti 64 pasienio kontrolės punktai.

Tuomet Sovietų Sąjungos vadovybė griebėsi agresijos: 1991 m. sausį TSRS ginkluotosios pajėgos Vilniuje ir kitose šalies vietovėse jėga užėmė svarbiausius šalies objektus. Šie tragiški įvykiai paskatino skubiai formuoti krašto apsaugą. 1991 m. sausio 17 d. buvo įkurta Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba (SKAT). 1991–1992 m. tūkstančiui savanorių buvo pavestos itin atsakingos užduotys — saugoti svarbius energetikos ir kitus valstybinius objektus. 1991 m. vasario 22 d. įsteigtas Mokomasis junginys, turėjęs rengti karius ginti valstybę.

Nesilpstant Sovietų Sąjungos spaudimui ir pastangoms išlaikyti Lietuvą savo rankose, atkurtoje valstybėje buvo surengti referendumai, kuriuose daugiau kaip 80 procentų gyventojų pasisakė už valstybės nepriklausomybę ir okupacinės kariuomenės išvedimą dar iki 1992 m. pabaigos bei okupacijos metu padarytos žalos atlyginimą. Tačiau Sovietų Sąjungos kariuomenės išvedimas iš Lietuvos teritorijos nepajudėjo iš vietos tol, kol po 1991 m. rugpjūčio pučo Rusijoje Lietuva atkūrė diplomatinis santykius su daugeliu pasaulio valstybių.

Tuo pačiu metu imta intensyviai perimti sovietų karinius komisariatų, steigti Lietuvos apskričių karo komendantūras, prasidėjo kiti pertvarkymai. Spalio 15 d. įkurta Gelbėjimo ir civilinės saugos tarnyba, kuri turėjo koordinuoti valstybės institucijų veiklą didelių nelaimių padariniams likviduoti.

1991 m. spalio 16 d. buvo likviduotas Krašto apsaugos departamentas ir po poros dienų, spalio 18 d., paskirtas krašto apsaugos ministras. 1992 m. sausio 2 d. pradėjo dirbti Krašto apsaugos ministerija. 1991 m. gruodžio 30 d. buvo suteikti pirmieji Lietuvos karininkų laipsniai.

Tų pačių metų spalį paskelbtas pirmas naujokų šaukimas į krašto apsaugos tarnybą ir 1991 m. lapkričio 14 d. Mokomasis junginys pertvarkytas į Greitojo reagavimo motodesantinę brigadą, kuri vėliau pavadinta Motorizuotąja pėstininkų brigada „Geležinis Vilkas“.

Visus 1992–1993 m. buvo sparčiai kuriamos naujos Lietuvos kariuomenės pajėgos. 1992 m. sausio 2 d. atkurta Lietuvos karo aviacija – suformuota Krašto apsaugos aviacijos tarnyba. Pirmasis lėktuvas su karo oro pajėgų ženklais pakilo jau vasarą, birželio 18-ąją.

1992 m. vasario 3 d. darbą pradėjo Krašto apsaugos ministerijos Jungtinis štabas, kuris planavo kariuomenės operatyvinius veiksmus. Štabas pradėjo rengti Lietuvos kariuomenės norminius dokumentus, tobulinti jos struktūrą. Pajudėjo ir sovietinės kariuomenės išvedimo reikalai.

Atkuriant Lietuvos kariuomenę, susirūpinta karininkų rengimu, tad 1992 m. rugsėjo 1 d. Vilniuje duris atvėrė Krašto apsaugos mokykla. 1992 m. lapkričio 1 d. įkurta Karinių jūrų pajėgų flotilė, jai perduoti anksčiau suformuoto Atskirojo laivų diviziono laivai ir įranga.

1992 m. pabaigoje Lietuvos krašto apsaugos kariniai daliniai jau išaugo ir tapo Lietuvos kariuomene. Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas 1992 m. lapkričio 19 d. iškilmingai paskelbė, kad atkuriamą Lietuvos Respublikos kariuomenę¹.

Aukščiausios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis 1992 m. lapkričio 19 d. Lietuvos Respublikos kariuomenės atkūrimo aktu Nr. 1-3066 pranešė: „Minėdama narsias Nepriklausomybės kovas ir dabarties savanorių pradėtą krašto apsaugos darbą, rūpindamasi Lietuvos žmonių saugia dabartimi ir ateitimi, Lietuvos Respublikos teritorijos ir valstybės sienos apsauga, vardan Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba šiuo aktu iškilmingai skelbia, kad nuo šios dienos yra atkuriamą Lietuvos Respublikos kariuomenė. Lietuvos Respublikos kariuomenės veiklą reguliuoja Lietuvos Respublikos įstatymai“².

Taip buvo baigtos kurti ginkluotosios pajėgos ir pradėta formuoti krašto apsaugos sistema, plečiamos atskiros kariuomenės rūšys.

Pereinant prie dabartinės krašto apsaugos sistemos, būtina paminėti statutinių įstaigų susikūrimo bei atsiskyrimo priežastis. Kalbant apie buvusią TSRS, savarankiško teisės instituto, reglamentuojančio valstybės tarnybą, nebuvo. Kaip jau minėta, visos statutinės tarnybos buvo sukarintos, jų veikla buvo grindžiama viena ideologija, o jų vidaus santykius reglamentavo „disciplinariniai statutai“. Egzistavo vienvaldė komunistų partija (TSKP), kuri viena formavo valstybės tarnybų valdininkų kadrus. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, reikėjo keisti nusistovėjusią tvarką. Kilo poreikis rūpintis valstybės sienos apsauga, steigti muitines, pasirūpinti valstybės vidaus viešąja tvarka. Kaip pavyzdį galėtume paimti pasienio apsaugos tarnybą. 1990 m. kovo 11 d. atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, buvo būtina užtikrinti valstybės sienos saugumą bei neliečiamumą. 1992 m. Pasienio apsaugos tarnyba pervardyta į Valstybės sienos apsaugos tarnybą (VSAT), o 1994 m. liepos 18 d. Vyriausybės nutarimu Krašto apsaugos ministerijos Valstybės sienos apsaugos tarnyba reorganizuota į Pasienio policijos departamentą prie Vidaus reikalų ministerijos (VRM).

Nuolatos vykstantys pokyčiai, naujų tikslų siekimas turėjo įtakos valstybės teisinei bazei bei vertė priimti naujus įstatymus, reglamentuojančius valstybės tarnybą. Todėl 1995 m. buvo priimtas Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymas, kuriuo buvo bandoma apibrėžti „valstybės

¹ Trumpa Lietuvos kariuomenės atkūrimo istorija: <<http://www.kam.lt/kariuomene/istorija/>>

² Užurka J. Lietuvos kariuomenės atkūrimas 1988-1991 metais. Kronta, 2004. P.

valdymo tarnybą“, nustatyti vienodą priėmimo į valstybės tarnybą tvarką, nustatyti jos reikalavimus, valdininkų teises, pareigas ir atsakomybę, tarnybos santykių pasibaigimą¹.

Šis priimtas įstatymas buvo nuolat tobulinamas, nes neatitiko tuometinio laikmečio reikalavimų, taip pat įtaką darė integracijos į Europos Sąjungą procesai. 1999 m. Seimas priėmė Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymą (VTĮ), kuris davė pradžią naujos teisės šakos formavimuisi. Nuo 2001 m. gegužės 1 d. Pasienio policijos departamentas reorganizuotas į Valstybės sienos apsaugos tarnybą prie VRM. 2002 m. balandžio 23 d. Seimas priėmė Valstybės tarnybos įstatymo pakeitimo įstatymą. Šis įstatymas buvo tobulesnis, atitiko Europos Bendrijos keliamus reikalavimus.

Taip pat būtina pažymėti, kad įteisinus statutines įstaigas pradėjo formotis šių įstaigų subkultūra. Bendruomenės, išsiskiriančios subkultūra, paprastai turi specializuotą kalbą, savitus papročius, tradicijas, savus specifinius elgesio kodeksus, bendras, tik jiems būdingas pažiūras į viešuosius santykius ir kt.².

Apibendrinant šią magistrinio darbo dalį, galima pasakyti, kad pirmasis atkurtos Nepriklausomybės dešimtmetis buvo svarbus Lietuvai visose – teisinėje, politinėje, švietimo, ekonominėje ir kitose – srityse. Išorinės ir vidinės nepriklausomos Lietuvos valstybės permainos, siekis pertvarkyti iš sovietmečio paveldėtas sistemas, paskatino statutinių institucijų su savo specifine kultūra susikūrimą bei jų teisinį įtvirtinimą.

2.2. Žmogaus teisių reglamentavimas Lietuvos krašto apsaugos sistemoje

2.2.1. Žmogaus teisės ir Lietuvos Respublikos Konstitucija

Lietuvai, atkūrus savo nepriklausomybę, žmogaus teisių įtvirtinimo ir apsaugos klausimai tapo itin aktualūs. Dar 1990 m. kovo 11 d. Akte „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ buvo deklaruota, kad atkurtoji Lietuvos valstybė „garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises“³. 1992 m. spalio 25 d. referendumu priimta nauja Lietuvos Respublikos Konstitucija apibrėžė Lietuvos valstybės politinės, teisinės ir ekonominės sistemos pagrindus, suformulavo pagrindines žmogaus teises ir laisves, nustatė nacionalinio saugumo užtikrinimo ir valstybės gynimo principus.

¹ Laurinavičius A. Tarnybinė Teisė: statutinės valstybės tarnybos teisinis reguliavimas. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 67

² Laurinavičius A. Administravimo pareigūnų etika. Kaunas: Kauno kolegijos leidybos centras, 2001. P. 57

³ Lietuvos Respublikos Seimo aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ // Valstybės žinios. 1990, Nr. 9-222

Žmogaus teisių svarba buvo akcentuojama visais Lietuvos teisinės sistemos kūrimo ir reformos etapais, taip pat formuojant krašto apsaugos sistemą.

Nacionalinėje teisėje įtvirtinta žmogaus teisių koncepcija grindžiama Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 str. nuostata, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės. Teisinių vertybių skalėje žmogaus teisės užima aukščiausią vietą. Valstybės valdžios institucijoms, pareigūnams tenka pareiga gerbti ir saugoti žmogaus teises. Konstitucijos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“ (Konstitucijos 18–37 str.) įtvirtintos pagrindinės asmens teisės ir laisvės. Šio skirsnio normos įtvirtina žmogaus teisę į gyvybę, žmogaus laisvę, asmens neliečiamumą, žmogaus orumo apsaugą, privataus gyvenimo neliečiamumą, nuosavybės apsaugą, buto neliečiamumą, informacijos laisvę, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę. Ne mažiau svarbios yra šiame Konstitucijos skirsnyje išdėstytos normos dėl visų asmenų lygybės prieš įstatymą, teismą, valstybės institucijas ir pareigūnus, dėl asmens, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, teisės kreiptis į teismą dėl asmens nekaltumo prezumpcijos ir t. t.

Viršenybę visų kitų teisės aktų atžvilgiu turinčioje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintas teisės, atsižvelgiant į žmogaus teisių klasifikaciją pagal teisių turinį, galima suskirstyti į asmens pilietines, politines, socialines, ekonomines ir kultūrines teisės. Žmogaus teisės reglamentuojamos Lietuvos Respublikos Konstitucijos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“, III skirsnyje „Visuomenė ir valstybė“ ir IV skirsnyje „Tautos ūkis ir darbas“. Žmogaus teisių reglamentavimui galime priskirti ir kai kuriuos straipsnius, esančius kituose skyriuose, pvz.: 73 str., esantį V skirsnyje „Seimas“ apie Seimo kontrolierius, bei to paties skirsnio 68 str., nustatanti piliečių įstatymų iniciatyvos teisę, taip pat straipsnius, reglamentuojančius rinkimų teisę ir kai kuriuos kitus. Mokslo literatūroje diskutuojama, ar pagrįstai pilietinės, politinės teisės, kurios yra dėstomos II skirsnyje ir socialinės, ekonominės, kultūrinės – III ir IV skirsniuose, yra atskirtos. Pagal šiuo metu Europoje vyraujančią teisių nedalumo doktriną pilietinės, politinės, socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės Lietuvos Respublikos Konstitucijoje galėtų būti dėstomos kartu, nes yra vienodai gerbiamos, svarbios ir glaudžiai tarpusavyje susijusios¹.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“ pateikiamas pagrindinių pilietinių ir politinių teisių sąrašas. Pilietinėms teisėms reikėtų priskirti: teisę į gyvybę, teisę į laisvės neliečiamumą, asmens neliečiamumą, privataus gyvenimo neliečiamumą, nuosavybės neliečiamumą (nors ši teisė galėtų būti priskiriama ir ekonominėms teisėms), žmogaus būsto neliečiamumą, saviraiškos laisvę, teisę į informaciją, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę, kilnojimosi (judėjimo) laisvę, teisę laisvai vienytis į asociacijas, teisę rinktis į taikius susirinkimus,

¹ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., Maksimaitis M. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001. P. 290

teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius (kuri galėtų būti priskiriama ir kultūrinėms teisėms). Pilietinėms teisėms taip pat priskiriamos itin svarbios procesinės teisės, tai nekaltumo prezumpcija, teisė į teisingą, viešą bylos nagrinėjimą nešališko teismo, teisė neduoti parodymų prieš save ir šeimos narius, bausmė gali būti skiriama ar taikoma tik remiantis įstatymu, niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą antrą kartą, asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento teisė į gynybą ir teisė turėti advokatą.

Minėtame Lietuvos Respublikos Konstitucijos skirsnyje deklaruojamos tokios politinės teisės kaip teisė dalyvauti valdant savo šalį (rinkimų teisė, teisė stoti į valstybės tarnybą), peticijos teisė, teisė vienytis į politines partijas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje reglamentuotos tokios socialinės, ekonominės teisės kaip teisė į darbą, verslą, tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, teisė gauti teisingą apmokėjimą už darbą, socialinę apsaugą nedarbo atveju, teisė kiekvieno dirbančiojo į poilsį, kasmetines mokamas atostogas, teisė burtis į profesines sąjungas, teisė gauti senatvės, invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymo numatytais atvejais, šeimos apsaugos teisės (dirbančių moterų teisė į atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas, nepilnamečius vaikus gina įstatymas ir kt.), teisė į sveikatos priežiūrą, darbuotojų teisė streikuoti, ginant savo ekonominius ir socialinius interesus.

Prie socialinių teisių priskirtina ir kai kuriems specialioms subjektams skiriama papildoma socialinė sauga: Lietuvos Respublikos Konstitucijos 146 str. atskirai aptariama valstybės globa ir aprūpinimas karių, kurie, eidami karo tarnybą, nustoja sveikatos, taip pat karo tarnybą einant žuvusiųjų ar mirusių karių šeimas. Valstybė aprūpina ir piliečius, kurie, gindami valstybę, nustojo sveikatos, taip pat tų piliečių, kurie, gindami valstybę, žuvo ar mirė, šeimas.

Kultūrinės teisės yra minimos keliuose Lietuvos Respublikos Konstitucijos skirsniuose (II, III, IV); ypač daug dėmesio skiriama asmenų, priklausančių tautinėms bendrijoms, kultūrinių teisių apsaugai. Tai piliečių tautinėms bendrijoms suteikta teisė savarankiškai tvarkyti savo tautinės kultūros reikalus, švietimą, labdarą, savitarpio pagalbą, valstybė teikia tautinėms bendrijoms paramą (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 45 str.). Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 37 straipsniu, asmenys, priklausantys tautinėms bendrijoms, turi teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 42 str. nurodoma, kad kultūra, mokslas ir tyrinėjimai bei dėstymas yra laisvi, valstybė remia kultūrą ir mokslą, rūpinasi Lietuvos istorijos, meno ir kitų kultūros paminklų bei vertybių apsauga. Dvasinius ir materialinius autorius interesus, susijusius su mokslo, technikos, kultūros ir meno kūryba, saugo ir gina įstatymas.

Viena svarbiausių kultūrinių teisių – teisė į mokslą. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 41 str. nustatyta, kad asmenims iki 16 metų mokslas privalomas. Mokymas valstybinėse ir savivaldybių bendrojo lavinimo, profesinėse bei aukštesniosiose mokyklose yra nemokamas. Aukštasis mokslas prieinamas visiems pagal kiekvieno žmogaus sugebėjimus. Gerai besimokantiems piliečiams valstybinėse aukštosiose mokyklose laiduojamas nemokamas mokslas.

Nagrinėjant žmogaus konstitucines teises, svarbu ir jų tiesioginio taikymo principas, kuris yra formuluojamas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 6 str. Šiame straipsnyje nurodoma, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija yra tiesiogiai taikomas aktas, ir kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Lietuvos Respublikos Konstitucija. Taigi tiesioginio taikymo principas galioja visoms šiame teisės akte įvardytoms teisėms ir laisvėms, o TSRS konstitucija buvo deklaratyvaus pobūdžio, pilna lozungų ir deklaratyvinių teiginių, tiesioginis jos nuostatų taikymas buvo suvaržytas.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje formuluojamas bendras pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių katalogas. Nagrinėjant konstitucines žmogaus teises, svarbu nepamiršti, kad jos detalizuojamos atskiruose įstatymuose, kurie ne visi priskirtini konstitucinės teisės reguliavimo sričiai. Tačiau ir tie teisės šaltiniai, kurie reguliuoja kitas teisės šakas, pvz.: civilinis, baudžiamasis, procesiniai kodeksai ir kt., turi būti suderinti su konstitucine teise, kadangi konstitucinėms nuostatomis pagal jų teisinę galią teisės šaltinių sistemoje yra skiriamas pagrindinis vaidmuo, kitų teisės šakų normos yra subordinuotos pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos reikalavimą. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 7 str. formuluojamas vienas svarbiausių konstitucinės teisės principų, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai¹.

Siekiant atskleisti svarbiausių žmogaus teisių įtvirtinimo pagrindiniuose tarptautiniuose ir vidaus valstybės įstatymuose ypatumus, žemiau pateikiama lyginamojo pobūdžio lentelė, kurioje pateikiami pagrindiniai lyginamų dokumentų straipsniai ir jų turinio ypatumai (1 lentelė).

1 lentelė. **Žmogaus teisių pagrindiniuose dokumentuose įtvirtinimo ypatumai**

Visuotinė žmogaus teisių deklaracija	Lietuvos TSR Konstitucija	Lietuvos Respublikos Konstitucija
<p>1 straipsnis. Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis. Jiems suteiktas protas ir sąžinė ir jie turi elgtis vienas kito atžvilgiu kaip broliai.</p> <p>2 straipsnis.</p>	<p>37 straipsnis. Lietuvos TSR piliečiai turi visas socialines-ekonomines, politines ir asmenines teises bei laisves, kurias skelbia ir garantuoja TSRS konstitucija, Lietuvos TSR</p>	<p>18 straipsnis. Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtines.</p> <p>28 straipsnis. Įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo</p>

¹ Birmontienė T., Jarašiūnas E, Kūris E, Maksimaitis M. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001. P. 293

<p>Kiekvienas žmogus gali naudotis visomis teisėmis ir laisvėmis, paskelbtomis šioje Deklaracijoje, be jokių skirtumų, tokių kaip rasė, odos spalva, lytis, kalba, religija, politiniai ar kitokie įsitikinimai, nacionalinė ar socialinė kilmė, turtinė, jo gimimo ar kokia nors kitokia padėtis. Be to, neturi būti daroma jokių skirtumų remiantis šalies ar teritorijos, kuriai priklauso žmogus, politiniu, teisiniu ar tarptautiniu statusu, dėl to, kad ši šalis ar teritorija yra nepriklausoma, globojama, nesavavaldi ar kaip nors kitaip apribotas jos suverenitetas.</p>	<p>Konstitucija ir tarybiniai įstatymai. Socialistinė santvarka užtikrina piliečių teisių ir laisvių plėtimą, nepaliaujamą gyvenimo sąlygų gerinimą priklausomai nuo socialinio-ekonominio ir kultūrinio vystymo programų vykdymo. Piliečiai, naudodamiesi teisėmis ir laisvėmis, neturi kenkti visuomenės ir valstybės interesams, pažeisti kitų piliečių teisių.</p>	<p>laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių. 29 straipsnis. Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs. Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu.</p>
Palyginimas		
<p>- pagrindas daugeliui tarptautinių sutarčių ir nacionalinių įstatymų, visuotinis orientyras, idealas, kurio valstybės turi siekti žmogaus teisių srityje. - akcentuojamos prigimtines žmogaus teisės ir laisvės, įtvirtinamas lygių galimybių principo įgyvendinimas.</p>	<p>- pagrindas Lietuvos priklausomumo TSRS, suvereniteto praradimas. - akcentuojama šalies ir jos piliečių priklausomybė valstybių sąjungai (TSRS), žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimas priklausomas nuo TSRS vykdomos totalitarinės valdymo programos. Valstybės interesai iškeliami aukščiau už pavienio individo teises ir laisves.</p>	<p>- deklaruojamas Lietuvos valstybės atkūrimas, nepriklausomybės įtvirtinimas, valstybės suvereniteto užtikrinimas. - akcentuojama prigimtinių teisių doktrina, įtvirtinamas lygiateisiškumo principas, diskriminacijos draudimas, Konstitucijos viršenybės principas.</p>

Apibendrinant galima pasakyti, kad Lietuva, atkūrusi nepriklausomybę ir siekianti tapti pilnateise tarptautinės bendruomenės nare, išreiškė svarbiausią išsipareigojimą teisinės sistemos srityje – tobulinti mechanizmus, garantuojančius žmogaus teisių įgyvendinimą ir apsaugą. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija žmogaus teises įtvirtino ir pripažino prigimtinėmis (18 str.). Tapdamos konstitucinėmis, jos virto atitinkamais įpareigojimais valstybei. Konstitucinių teisių apsaugai yra skiriamas ypatingas dėmesys; jų apsaugą garantuoja ir konstitucinės priežiūros institucijos.

2.2.2. Žmogaus teisių apsaugos reglamentavimas krašto apsaugos sistemoje

Minėtu Lietuvos Respublikos Konstitucijos viršenybės principu buvo vadovaujamosi kuriant krašto apsaugos sistemos teisinį pagrindą.

Į Lietuvos karinę tarnybą stėjo ne tik karininkai, išėję iš tarnybos buvusios TSRS ginkluotosiose pajėgose, bet ir buvę TSRS atsargos karininkai, taip pat neturintys jokių karinių laipsnių ir karinio pasirengimo. Iš kilo būtinybė apibrėžti karinės tarnybos organizavimo, atlikimo tvarką, karių teises ir pareigas, karių aprūpinimo, laipsnių suteikimo tvarką ir kitus svarbius organizacinius klausimus.

Žinant, kad kariuomenei būtini reglamentuojantys norminiai aktai, dar 1990 metais pradėti kurti kariniai statutai. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1992 m. spalio 28 d. nutarimu Nr. 811 „Dėl Lietuvos Respublikos krašto apsaugos statutų patvirtinimo“ patvirtino Krašto apsaugos ministerijos parengtus Lietuvos Respublikos krašto apsaugos statusus: Tarnybos statutą, Sargybų statutą ir Drausmės statutą¹.

Tarnybos statutu² reglamentuojama karinių dalinių organizacinė struktūra, vidaus tvarka, apibrėžiamos bendrosios karių pareigos, kareivinių tvarka, sveikatos profilaktika ir priešgaisrinė apsauga.

Sargybos statutu³ įtvirtintos nuostatos, reglamentuojančios sargybų tarnybos organizavimo tvarką, sargybų sudarymą, paruošimą, jų sudėtį, sargybos karių pareigas ir teises, sargybų aprangą ir pan.

Drausmės statutu⁴ numatytos drausminių nuobaudų ir skatinimų rūšys, jų skyrimo ir vykdymo tvarka, viršininkų teisės bausti pavaldinius, taip pat skatinimų, nuobaudų ir skundų rūšys.

Pažymėtina tai, kad besikurianti Lietuvos kariuomenė neturėjo išauginusi aukštus karinius rangus turinčių karininkų, o krašto apsaugos sistemos atkūrimo darbus teko pradėti nuo nulio. Kaip jau buvo minėta, į Lietuvos karinę tarnybą stėjo karininkai, išėję iš tarnybos TSRS ginkluotosiose pajėgose, o taip pat buvę TSRS atsargos karininkai. Kadangi patirties valdyti ką tik nepriklausomybę atgavusią valstybę nebuvo, trūko kompetentingų, profesionaliai paruoštų karininkų, naujoje kariuomenėje aukštas karines pareigas dažnai užimdavo buvę sovietiniai karininkai.

¹ Užurka J. Lietuvos kariuomenės atkūrimas 1988-1991 metais. Kronta, 2004. P. 491

² Krašto apsaugos statutai/ Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministerija. Kaunas: Šviesa, 1993. P. 4

³ Ten pat. P. 127

⁴ Ten pat. P. 196

Todėl nieko nuostabaus, kad kuriant kariuomenę pradiniai teisės aktai, minėtieji Tarnybos, Sargybos, Drausmės statutai, savo struktūra, dažnai ir turiniu, buvo panašūs į TSRS ginkluotųjų pajėgų bendruosius statutus ir kitus norminius aktus.

Vis dėlto Lietuvos krašto apsaugos statutai buvo daugiau kodifikuojančio pobūdžio, sistemiškesni, išleisti atskiru rinkiniu, skirti svarbiausiems besikuriančios krašto apsaugos sistemos klausimams.

Nagrinėjant žmogaus teisių instituto reglamentavimo klausimus, pastebėtina, kad tiek Tarnybos, Sargybos, tiek ir Drausmės statutai daugiau skirti detaliai organizacinių klausimų reglamentavimui. Kariškių teisėms ir pareigoms dažniausiai skiriami tolesni skirsniai ar skyriai, pradedant ne nuo teisių, o nuo pareigų deklaravimo. Pavyzdžiui, Sargybos statuto VIII skyriuje „Sargybos karių pareigos ir teisės“ apibrėžtos tokios posto sargybinio pareigos, kaip budriai saugoti ir ginti savo postą, kol bus pakeistas, nors jo gyvybei grėstų pavojus; griežtai vykdyti tik savo pareigas ir nė akimirksniai neišleisti iš rankų ginklo; besąlygiškai vykdyti sargybos viršininko, jo padėjėjo ir savo išvedžiotą įsakymus; atsakyti į įgulos viršininko, įgulos komendanto (dalinyje – dalinio vado) ir žemesnių savo viršininkų klausimus (Sargybos statuto 83 straipsnis), o teisės dažniausiai apibrėžiamos straipsnio formuluotėje vartojant žodį „gali“: pavyzdžiui, išorės postų sargybiniai gali vaikščioti po visą jų saugomą plotą, laikydami ginklą ant peties prie krūtinės ar rankose (Sargybos statuto 85 straipsnis); posto sargybiniai ginklą gali panaudoti tik Statuto nustatytais atvejais ir tik pagal taisyklės (Sargybos statuto 88 straipsnis).

Palyginimui galime teigti, kad tiek TSRS Vidaus tarnybos statutas, Drausmės statutas, Sargybos statutas, tiek Lietuvos Respublikos krašto apsaugos statutai, patvirtinti 1992 m. – Tarnybos statutas, Sargybų statutas ir Drausmės statutas, savo paskirtimi ir struktūra yra panašūs: reglamentuoja ginkluotųjų pajėgų vidaus tvarką, sargybos tarnybų organizavimo ir veiklos pagrindus, nustato karinės drausmės taisyklės, karių teises, pareigas bei atsakomybę. Praktiškai pirmosios redakcijos Lietuvos krašto apsaugos statutai yra TSRS statutų vertiniai, besiskiriantys savo apimtimi. TSRS kariniai statutai yra platesni ir detalesni. Lietuvos Tarnybos ir Drausmės statutai yra labiausiai panašūs į TSRS egzistavusiuosius. Tačiau kai kurios Drausmės statuto nuostatos skiriasi. Lietuvos kariuomenėje už drausmės nusižengimus nėra taikomas laisvės apribojimas, nėra karinių tribunolų sistemos, o teisingumą vykdo tik teismai. Tačiau tokios drausminės nuobaudos kaip ūkiniai darbai, papildomos kovinio rengimo pratybos, papildomos tarnybos atlikimas, apribojamas išėjimas iš dalinio teritorijos ribų yra vertinys iš TSRS drausmės statuto.

Kaip jau buvo minėta, besiformuojanti nepriklausomos Lietuvos kariuomenė neturėjo tvirtų teisinių pagrindų, todėl skubos tvarka kuriant naujas teisės normas, dažnai buvo remiamasi

esama to meto sovietine teisine baze, ją taikant nūdienos kariuomenės kūrimo ir egzistavimo sąlygoms.

Atsižvelgiant į pareigą ginti žmogaus teises kaip vieną iš pagrindinių valstybės institucijų funkcijų, tolimesniame teisės kūrimo etape, priimant naujus krašto apsaugos sistemos įstatymus, buvo labiau akcentuojama žmogaus teisių svarba visai valstybei ir visuomenei.

1998 m. gegužės 5 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas¹ (toliau – KASOKTĮ). Šis įstatymas nustato krašto apsaugos sistemos organizavimo, valdymo ir kontrolės pagrindus, karo tarnybos atlikimo ir karių aprūpinimo tvarką, taip pat civilių tarnybos krašto apsaugos sistemoje ypatumus.

KASOKTĮ įtvirtino pagrindines krašto apsaugos sistemos sąvokas, pagrindinius kariuomenės organizavimo aspektus bei susistemino ir kodifikavo daugelį normų, iki to laiko įtvirtintų pavieniuose teisės aktuose (Lietuvos Respublikos savanoriškos krašto apsaugos tarnybos įstatyme² bei Lietuvos Respublikos krašto apsaugos tarnybos įstatyme³).

KASOKTĮ 2 straipsnio 1 dalis apibrėžia krašto apsaugos sistemos sąvoką. Krašto apsaugos sistema – Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo sistemos dalis, kurią sudaro valstybės institucijų, kurių paskirtis saugoti ir ginti valstybės suverenitetą, jos teritorijos neliečiamybę bei vientisumą, vykdyti Lietuvos tarptautinius gynybos ir karinio bendradarbiavimo įsipareigojimus, kitas su krašto apsauga susijusias funkcijas, taip pat šių institucijų įsteigtų įmonių ir įstaigų bei krašto apsaugos reikmėms skirtų karinių teritorijų ir kitų infrastruktūros objektų visuma.

Minimo įstatymo 2 straipsnio 2 dalyje pateikiamas Lietuvos kariuomenės apibrėžimas. Lietuvos kariuomenė – valstybės ginkluotos gynybos institucija – krašto apsaugos sistemos pagrindinė dalis, sauganti valstybės suverenitetą, jos teritorijos bei oro erdvės neliečiamybę, ginklu ginanti valstybę nuo agresijos ar kitokio ginkluoto užpuolimo, vykdanči karines užduotis pagal Lietuvos Respublikos tarptautinius įsipareigojimus (KASOKTĮ 2 straipsnio 2 dalis).

Be to, KASOKTĮ detaliamai reglamentuoja karių teisinį statusą. Karinio statusą nustato šis ir kiti kariuomenės veiklą bei karo tarnybą reglamentuojantys įstatymai, statutai ir kiti teisės aktai. Išskyrus įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytus atvejus, darbo ir valstybės tarnybos santykius reglamentuojantys įstatymai ir kiti teisės aktai kariams netaikomi (KASOKTĮ 21 straipsnio 2 dalis).

¹ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas // Valstybės žinios. 1998, Nr. 49-1325

² Lietuvos Respublikos savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos įstatymas // Valstybės žinios. 1991, Nr. 4-106

³ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos tarnybos įstatymas // Valstybės žinios. 1996, Nr. 101-2302

Analizuojant žmogaus teisių reglamentavimo ypatumus Lietuvos kariuomenėje, ypatingai svarbus KASOKTĮ 21 straipsnis.

KASOKTĮ 21 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad kariai naudojami Lietuvos Respublikos Konstitucijos garantuojamomis žmogaus teisėmis ir laisvėmis. Karių naudojimas teisėmis į privataus gyvenimo apsaugą, tarnybos vietos garantijas, poilsį ir laisvalaikį, susivienijimų laisves, gyvenamosios vietos pasirinkimą ir laisvą kilnojimąsi, tarnybinio būsto neliečiamybę, susirinkimų, grupinių peticijų, žinių skleidimo ir nuomonės reiškimo būdus įstatymais ir įstatymų patvirtintais statutais gali būti apriojamas tik tiek, kiek yra būtina kario pareigoms atlikti, karinei drausmei ir paklusnumui bei tarnybos tikslams užtikrinti. Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė kariui garantuojama ir nevaržoma.

Kiekvieno kario žmogaus orumas turi būti gerbiamas, karys neturi patirti pažeminimo (KASOKTĮ 21 straipsnio 6 dalis).

Tačiau KASOKTĮ 21 straipsnio 3 dalyje *a priori* numatomas tam tikras kario-žmogaus teisių ribojimas. Karių naudojimas tokiais teisėmis kaip: teisės į privataus gyvenimo apsaugą, tarnybos vietos garantijas, poilsį ir laisvalaikį, susivienijimų laisves, gyvenamosios vietos pasirinkimą ir laisvą kilnojimąsi, tarnybinio būsto neliečiamybę, susirinkimų, grupinių peticijų, žinių skleidimo ir nuomonės reiškimo būdus, gali būti apribotas.

Įstatymas išskiria tam tikras *ribojamas* teises į:

- privataus gyvenimo apsaugą;
- tarnybos vietos garantijas;
- poilsį ir laisvalaikį;
- susivienijimų laisves;
- gyvenamosios vietos pasirinkimą ir laisvą kilnojimąsi;
- tarnybinio būsto neliečiamybę;
- susirinkimų, grupinių peticijų;
- žinių skleidimo ir nuomonės reiškimo būdus.

Šios išvardytos teisės gali būti apriojamos tik įstatymais ar įstatymų patvirtintais statutais ir tik tiek, kiek yra būtina kario pareigoms atlikti, karinei drausmei ir paklusnumui bei tarnybos tikslams užtikrinti.

Vadinasi, karių teisių apriojimai gali būti pateisinami tik tada, kai yra įvykdytos dvi pagrindinės sąlygos.

Pirma, tai turi būti numatyta ne bet kokiame teisės akte, o įstatyme arba juo patvirtintame statute. Kaip žinoma, įstatymas – aukščiausią teisinę galią turintis norminis teisės aktas, priimtas

aukščiausiosios valstybės valdžios institucijos (dažniausiai atstovaujamosios) arba tautos referendumu, formuluojantis pradines, pamatines teisės normas¹.

Antra, teisių apribojimas turi būti pagrįstas būtinumu kario pareigoms atlikti, karinei drausmei ir paklusnumui bei tarnybos tikslams užtikrinti. Šiuo atveju labai svarbus vienas iš universalių teisės principų – proporcingumo principas. Tai reiškia, kad priimant kiekvieną sprendimą, susijusį su žmogaus teisių suvaržymu, turi būti kruopščiai tikrinama, ar toks suvaržymas nebus per griežtas. Žmogaus teises suvaržyti galima tik tuomet, kai neabejojama, kad tuo suvaržymu gali būti pasiektas tam tikras tikslas (pavyzdžiui, užtikrinta karinė drausmė). Taip pat kiekvienu atveju turi būti tikrinama galimybė taikyti švelnesnes priemones tikslui pasiekti. Nusprendus, jog kokio nors tikslo būtina siekti naudojant prievartos priemones, pirmiausia būtų tikrinama galimybė imtis švelnesnių priemonių, ir tik įsitikinus, kad tam tikras rezultatas bus gautas griežtesnėmis priemonėmis, būtų priimtas sprendimas dėl jų taikymo. Taip pat svarbu siekiamą rezultatą lyginti su taikomų priemonių griežtumu: ar tikslas yra toks svarbus ir pateisinamas, kad būtina apriboti žmogaus teises.

Plačiau paanalizuokime ribojimus, taikomus karių teisei į susivienijimus. Pažymėtina, kad teisė jungtis į susivienijimus apima keletą teisių: teisę steigti bendrijas, politines partijas, profesines sąjungas ar asociacijas; teisę įstoti į jas ir dalyvauti jų veikloje; teisę nebūti šių organizacijų nariu bei teisę išstoti iš šių susivienijimų. Mokslinėje literatūroje ši teisė dažnai įvardijama kaip asociacijų laisvė ar teisė laisvai vienytis į asociacijas.

Pažymėtina, kad TDO konvencijos Nr. 87 „Dėl asociacijų laisvės ir teisės vienytis į organizacijas gynimo“ 9 straipsnyje numatyta, kad nacionaliniai įstatymai ir kiti teisės aktai nustato, kaip konvencijos garantijos yra taikomos ginkluotosioms pajėgoms. TDO komitetas dėl asociacijų laisvės konstatavo, jog ši konvencijos nuostata reiškia, kad konvencijoje numatytų garantijų apimtis ginkluotųjų pajėgų nariams turi būti apibrėžta ne tik konvencijoje, bet ir nacionaliniuose įstatymuose bei taisyklėse. Tai leidžia teigti, kad Tarptautinė darbo konferencija siekė suteikti galimybę kiekvienai valstybei nuspręsti, kokią teisių apimtį ji pageidauja suteikti ginkluotųjų pajėgų nariams.

Pasaulinėje praktikoje asociacijų laisvės ginkluotosiose pajėgose klausimas sprendžiamas dviem būdais. Valstybėse, kur yra išimtinai profesionali kariuomenė (JAV, Didžiojoje Britanijoje, Kanadoje, Japonijoje ir kt.), karinių profesinių sąjungų paprastai nėra, nes visus klausimus sprendžia karinės institucijos. Kai kurių valstybių ginkluotosiose pajėgose, komplektuojamose pagal šaukimą ar mišrų principą, karinės profesinės sąjungos yra leidžiamos, ypač Europos valstybėse (pavyzdžiui, Belgijoje, Danijoje, Vokietijoje, Švedijoje ir kt.). Europos šalyse, kur

¹ Namų advokatas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2002. P. 326

profesinės sąjungos ginkluotose pajėgose yra leidžiamos, jos yra susijungusios į Europos valstybių karinių sąjungų asociaciją – Euromilą¹.

Šiuo metu Europos bendrijoje teisės vienytis į organizacijas ginkluotose pajėgose, Euromilo duomenimis, nepripažįsta 12 valstybių narių : Kipras, Estija, Prancūzija, Graikija, Italija, Latvija, Lietuva, Malta, Lenkija, Rumunija, Ispanija, Didžioji Britanija.

KASOKTĮ numato, jog „kariai gali dalyvauti visuomeninių organizacijų, draugijų, klubų ir kitų nepolitinių susivienijimų veikloje, taip pat kitokioje nepolitinėje veikloje, kuria siekiama puoselėti moralines, tautines, patriotines ir pilietines demokratines vertybes, jei dalyvavimas tokioje veikloje netrukdo vykdyti tiesioginių kario pareigų“. Tačiau pagal šio įstatymo 36 straipsnio 8 dalį draudžiama profesinės karo tarnybos kariams būti profesinės sąjungos nariais. Aptariamo įstatymo 2 straipsnio 13 dalyje nustatoma, kad profesinė karo tarnyba – Lietuvos Respublikos piliečio savanoriškai išpareigota (rašytine sutartimi su Krašto apsaugos ministerija) ir teisės aktų nustatytais sąlygomis bei tvarka atliekama nuolatinė karo tarnyba kariuomenėje ar kitose krašto apsaugos sistemos institucijose, taip pat kitose institucijose ar tarptautinėse organizacijose.

Tačiau atkreiptinas dėmesys, jog kariuomenės veiklą reglamentuojančiuose teisės aktuose draudimas profesinės karo tarnybos kariams būti profesinių sąjungų nariais atsirado tik 1998 metais priėmus KASOKTĮ. Vadinasi, iki 1998 metų profesinės karo tarnybos karių teisė būti profesinių sąjungų nariais nebuvo reglamentuojama. Todėl galima suabejoti dėl dabar egzistuojančio draudimo profesinės karo tarnybos kariams būti profesinių sąjungų nariais atitikties TDO reikalavimui valstybėms narėms nemažinti darbuotojų teisių, buvusių iki atitinkamos konvencijos ratifikavimo². (Pažymėtina, kad TDO konvenciją Nr. 87 „Dėl asociacijų laisvės ir teisės vienytis į organizacijas gynimo“ Lietuva ratifikavo 1996 metais).

KASOKTĮ 21 straipsnyje išvardytos ir *absoliučios arba neribojamos* kario-žmogaus teisės:

- minties;
- tikėjimo;
- sąžinės;
- pagarbos žmogaus orumui;
- karys neturi patirti pažeminimo.

Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra prigimtinė žmogaus teisė, todėl tinkamas su ja susijusių visuomeninių santykių reglamentavimas ir šios teisės apsauga yra vienas iš svarbiausių

¹ Vasiliauskas N. Asociacijų laisvės įgyvendinimo valstybės tarnyboje, policijoje ir kariuomenėje ypatumai // Teisė. 2005. Nr. 55. P. 11

² Ten pat. P. 12-13

teisinės ir demokratinės valstybės požymių. Šią teisę Lietuvoje gyvenantiems asmenims garantuoja Lietuvos Respublikos Konstitucija. Konstitucijos 26 str. skelbiama, kad kiekvienas žmogus turi teisę laisvai pasirinkti bet kurią religiją arba tikėjimą, ir vienas ar su kitais, privačiai ar viešai ją išpažinti, atlikinėti religines apeigas, praktikuoti tikėjimą ir mokyti jo. Niekas negali kito asmens versti nei būti verčiamas pasirinkti ar išpažinti kurią nors religiją arba tikėjimą. Pažymėtina, kad Konstitucijoje įtvirtinta tikėjimo laisvė negali būti ribojama net įvedus karo ar nepaprastąją padėtį. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 145 str. nesuteikia tokios teisės nei Respublikos Prezidentui, nei Seimui. Kita vertus, Lietuvos Respublikos Konstitucijoje pripažįstamas tik teisėtas minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės realizavimas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 26 str. 4 d. nustatyta, kad žmogaus laisvė išpažinti ir skleisti religiją arba tikėjimą negali būti apribota kitaip, kaip tik įstatymu ir tik tada, kai būtina garantuoti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą ir dorą, taip pat kitas asmens pagrindines teises ir laisves. Su šia nuostata tiesiogiai susijęs Lietuvos Respublikos Konstitucijos 27 str., konkretinantis, kad žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas nusikaltimas ar įstatymų nevykdymas. Šios konstitucinės nuostatos pažeidimas, atsižvelgiant į jo pobūdį ir padarinius, gali užtraukti baudžiamąją ir kitokią teisinę atsakomybę¹.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsnyje nustatyta, kad žmogaus asmuo neliečiamas (21 straipsnio 1 dalis). Žmogaus orumą gina įstatymas (21 straipsnio 2 dalis). Draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes (21 straipsnio 3 dalis).

Orumo samprata pirmiausia siejama su tuo, kaip pats žmogus vertina save, koks jo požiūris į save, ir kartu – kaip reiškiasi jo santykiai su aplinkiniais. Orumas yra ne tik savikontrolės forma (kad nenukentėtų orumas), bet ir vienas iš būdų, kuriais žmogus įsisąmonina savo pareigą bei atsakomybę visuomenei. Orumas taip pat reguliuoja asmens ir visuomenės santykius, nes aplinkiniai turi pripažinti jo asmenį, jo teises. Taigi žmogaus orumas yra ne tik tai, kaip subjektas save vertina, bet ir objektyvių savybių, apibūdinančių visuomenėje šio asmens vertę, visuma. Tai gali būti žmogaus išsimokslinimas, jo gyvenimo būdas, dorovinės savybės, sugebėjimas bendrauti, padėti kitiems ir pan. Kiekvieno žmogaus orumas turi būti ginamas nepriklausomai nuo to, kokias teises ar kokybines savybes jis turi².

Konstitucijos 21 str. 3 dalies nuostatos gali būti interpretuojamos Europos Tarybos Konvencijos prieš kankinimą ir kitą žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (1987 m.) kontekste. Šią Konvenciją Lietuva ratifikavo 1998 metais. Konstitucinis Teismas analizavo

¹ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., Maksimaitis M. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001. P. 613-614

² Pavilionis V. Konstitucijos 21 straipsnio komentaras // Teisės problemos. 1999. Nr. 1-2. P. 54

Europos žmogaus teisių teismo nagrinėtą bylą „Airija prieš Jungtinę Karalystę“ (1978 m.) ir pažymėjo, kad gali būti išskiriami tokie draudžiamo elgesio tipai: kankinimas – sąmoningas nežmoniškas elgesys, sukeliantis dideles kančias; nežmoniškas elgesys arba baudimas – didelių moralinių ar fizinių kančių sukėlimas; žeminantis elgesys arba baudimas – toks elgesys, kuriuo siekiama įžeisti, pažeminti arba palaužti fizinį ar moralinį pasipriešinimą, kad aukai būtų sukeltas baimės, sielvarto ar nepilnavertiškumo jausmas. Tačiau „žeminantis“ negali būti interpretuojamas tik kaip nemalonus ar nepriimtinas.

Pažymėtina, kad Konstitucijos 21 str. 3 d., kaip ir tarptautiniuose dokumentuose, draudimas kankinimas, žalojimas, žmogaus orumo žeminimas, žiaurus elgesys ar baudimas siejamas visų pirma su valstybės ir tam tikrų jos institucijų veikla. Vadinasi, tokie draudimai yra nustatyti siekiant apginti žmogų nuo neteisėtų valstybės pareigūno ar kito asmens, turinčio valstybės įgaliojimus, veiksmų. Tačiau ne kiekvienas pareigūno elgesys, turintis žmogui nemalonių padarinių, gali būti pripažintas neteisėtu. Antai neigiamų padarinių ir tam tikru atžvilgiu kentėjimas atsiranda pritaikius baudžiamajame įstatyme numatytas ir tarptautinės bendrijos pripažįstamas sankcijas (pvz., laisvės atėmimą, baudą, teisių apribojimą ir pan.), kurios nustato tam tikrus asmens suvaržymus.

Jie sudaro būtinąjį bausmės elementą ir dėl jų teisėtumo nekyla problemų. Vadinasi, tie atvejai, kai, pvz.: sulaikytas įtariamasis ar asmuo už padarytą nusikaltimą teismo nubaudžiamas laisvės atėmimu ir dėl to jis patiria tam tikrų nepatogumų ar kenčia, negali būti traktuojami kaip Konstitucijos draudžiamos bausmės.

Siekiant nustatyti, ar iš tikrųjų KASOKTĮ įtvirtintos anksčiau minėtos *absoliučios* kario žmogaus teisės yra neribojamos ir laisvai realizuojamos, atskiroje magistro darbo dalyje bus pateikti anoniminio karių tyrimo dėl absoliučių teisių įgyvendinimo rezultatai.

Toliau nagrinėjant KASOKTĮ nuostatas, pastebėtina, kad šiame teisės akte gan išsamiai išdėstyta apie žmogaus teisę į socialinę apsaugą, reglamentuojamas karių socialines ir kitas su karo tarnyba susijusias garantijas bei jų taikymo pagrindus. Socialines garantijas galima suskirstyti į dvi grupes: bendrąsias ir papildomas arba išskirtines socialines garantijas. Bendrosios socialinės garantijos yra prieinamos visiems demokratinės valstybės piliečiams. Bendrosios socialinės garantijos išreiškiamos teisėmis, kurias reglamentuoja Lietuvos Respublikos Konstitucija. Papildomos arba išskirtinės socialinės garantijos taikomos tik tam tikriems valstybės piliečiams, priklausomai nuo jų padėties visuomenėje, amžiaus, politinio statuso ir darbo pobūdžio. Taip pat pažymėtina, kad pagal KASOKTĮ teisė į socialinės garantijas priklauso ir nuo to, kokią tarnybą – privalomąją, profesinę ar savanorišką – atlieka karys.

KASOKTĮ šeštajame skirsnyje reglamentuojamas visų karių aprūpinimas: karių darbo užmokestis, aprūpinimas apranga, maistu, gyvenamąja patalpa, karių sveikatos priežiūra, karių draudimas, kompensacijos ir kitos su karo tarnyba susijusios garantijos.

KASOKTĮ 60 straipsnyje apibrėžiamos karių teisės gauti tarnybinius atlyginimus, priedus ir išmokas. Profesinės karo tarnybos kario tarnybinio atlyginimo dydis priklauso nuo kario laipsnio ir pagal šį laipsnį ištarnautų metų. Tam tikroms profesinės karo tarnybos karių pareigoms, susijusioms su didesne vadų (ne žemesne kaip bataliono vado) atsakomybe ar ypatinga pareigų specifika, nustatomi pareiginiai tarnybinio atlyginimo priedai. Priedai mokami, kol karys eina šias pareigas. Profesinės karo tarnybos karių tarnybinių atlyginimų dydžius, taip pat pareigų, kurias einant mokamas pareiginis priedas, sąrašą ir šias pareigas atitinkančių priedų dydžius nustato Vyriausybė. Vyriausybė taip pat gali nustatyti priedus kariams, kurie turi ypatingų karinių specialybių kvalifikacines kategorijas. Privalomosios pradinės karo tarnybos kariams kiekvieną mėnesį mokama Vyriausybės nustatyto dydžio išmoka buitiniams išlaidoms. Du kartus per metus (Kalėdų ir Velykų švenčių proga) jiems išmokamos Vyriausybės nustatyto dydžio šventinės premijos.

Remiantis KASOKTĮ 63 straipsniu, privalomosios pradinės karo tarnybos kariai aprūpinami bendra gyvenamąja patalpa kareivinėse. Profesinės karo tarnybos kariai, kurie patys, jų sutuoktinis, vaikai ir įvaikiai toje tarnybos vietovėje neturi nuosavybės teise techninius ir sanitarinius reikalavimus atitinkančio buto, namo ar jo dalies ir pastaruosius 5 metus nėra jo perleidę (išskyrus perleidimą dėl santuokos nutraukimo), iš Krašto apsaugos ministerijos atitinkamoje vietovėje turimo tarnybinių butų fondo aprūpinami pagal tos gyvenamosios vietovės sąlygas įrengtais techninius ir sanitarinius reikalavimais atitinkančiais ir suremontuotais tarnybinais butais (viengungiai arba kariai, kurių šeimos negali persikelti į kario tarnybos vietą – atskira tarnybine gyvenamąja patalpa). Karys gali naudotis tarnybiniu butu (tarnybine gyvenamąja patalpa) tol, kol jis tarnauja profesinėje karo tarnyboje. Remiantis šio straipsnio nuostatomis, tiek privalomosios, tiek profesinės karo tarnybos kariai pagal Vyriausybės arba jos įgaliotos institucijos nustatytas fiziologines mitybos normas aprūpinami maistu arba jiems mokama Vyriausybės nustatyto dydžio maitinimosi išlaidų pinigine kompensacija.

Vadovaujantis KASOKTĮ 65 straipsniu, įgyvendinama karių teisė į sveikatos priežiūrą. Pradinės privalomosios karo tarnybos, kariūnų, profesinės karo tarnybos karių sveikatos priežiūra ir sveikatinimo veikla, taip pat atsargos karių, įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka dalyvaujančių socialinio prisitaikymo, medicininės rehabilitacijos bei profesinio orientavimo į kitas veiklos sritis programoje, medicininės rehabilitacijos paslaugos finansuojamos iš Krašto apsaugos ministerijai skirtų valstybės biudžeto lėšų.

Pažymėtina, kad siekiant apsaugoti konstitucinę žmogaus teisę į gyvybę, karių gyvybė ir sveikata privalomai draudžiama nuo nelaimingų atsitikimų tarnyboje valstybės biudžeto lėšomis (KASOKTĮ 66 straipsnis). Be to, dėl priežasčių, susijusių su tarnybinių pareigų vykdymu, arba dėl tarnybos tapusiam neįgaliu arba ir netapusiam neįgaliu kariui, kuriam dėl sveikatos sutrikimo liko liekamųjų reiškinių ir sumažėjo tinkamumo tarnybai laipsnis, išmokama KASOKTĮ nustatyto dydžio vienkartinė kompensacija; kariui žuvus, atitinkama kompensacija išmokoma jo šeimos nariams. Pažymėtina, kad šių garantijų svarba pabrėžiama Lietuvos Respublikos Konstitucijos, 146 straipsnyje, kuriame nustatyta, kad valstybė globoja ir aprūpina karius, kurie, eidami karo tarnybą, nustoja sveikatos, taip pat karo tarnybą einant žuvusių ar mirusių karių šeimas.

KASOKTĮ 68 straipsnyje minimos tokios socialinės bei kitos su karo tarnyba susijusios garantijos kaip ligos pašalpos mokėjimas, kario laidojimo išlaidų kompensavimas, nėštumo ir gimdymo, vaiko priežiūros, kol jam sueis vieneri metai, tėvystės atostogų metu skiriamų išmokų mokėjimas, komunalinių išlaidų kompensavimas. Profesinės karo tarnybos kariams mokama 100 procentų kario tarnybinio atlyginimo su pareiginiu priedu dydžio pašalpa kario ligos (sveikatos sutrikimo) atveju, kai laikinas nedarbingumas trunka ne ilgiau kaip 14 kalendorinių dienų, o 100 procentų kario tarnybinio atlyginimo be pareiginio priedo dydžio pašalpa, kai laikinas nedarbingumas trunka ilgiau kaip 14 kalendorinių dienų, ligos pašalpa. Kai karys slaugo sergantį šeimos narį (ne ilgiau kaip 7 kalendorines dienas), kai slaugo sergantį iki 7 metų vaiką (ne ilgiau kaip 14 kalendorinių dienų), kai ligoninėje slaugo sergantį vaiką iki 7 metų, taip pat vaiką iki 14 metų, sergantį onkohematologine liga, po sudėtingos operacijos, traumos ar nudegimo (visą slaugymo laiką, bet ne ilgiau kaip 122 kalendorines dienas) mokama 80 procentų kario tarnybinio atlyginimo dydžio pašalpa (KASOKTĮ 68 straipsnio 2 dalis). Tikrosios karo tarnybos metu su tarnyba susijusiomis aplinkybėmis žuvę kariai laidojami valstybės lėšomis, o kariui žuvus kitomis aplinkybėmis arba jam mirus dėl ligos, karį laidojantiems jo šeimos nariams ar artimiesiems skiriama pusės Vyriausybės nustatyto laidojimo išlaidų dydžio parama laidojimo išlaidoms iš dalies padengti (KASOKTĮ 68 straipsnio 4 dalis). Nėštumo ir gimdymo atostogų laikotarpiu profesinės karo tarnybos kariams mokamas Vyriausybės nustatyta tvarka apskaičiuotas vidutinis jų atlyginimas, vaiko priežiūros metu – nuo nėštumo ir gimdymo atostogų pabaigos, kol vaikui sueis 6 mėnesiai, – 100 procentų, o likusį laiką – 85 procentai Vyriausybės nustatyta tvarka apskaičiuoto vidutinio jų atlyginimo. Profesinės karo tarnybos kariams, jeigu gimsta du ir daugiau vaikų, vaiko priežiūros, kol jam sueis vieneri metai, atostogų laikotarpiu mokamas Vyriausybės nustatyta tvarka apskaičiuotas vidutinis jų atlyginimas. Tėvystės atostogų laikotarpiu profesinės karo tarnybos kariams mokamas Vyriausybės nustatyta tvarka apskaičiuotas vidutinis jų atlyginimas, jeigu jie gyvena santuokoje su kūdikio motina (KASOKTĮ 68 straipsnio 6 ir 7 dalys). Privalomosios

pradinės karo tarnybos kariams, nuosavybės teise turintiems arba nuomojantiems valstybės ar savivaldybės gyvenamojo fondo butą (gyvenamąjį namą), taip pat mažas pajamas turinčioms privalomosios pradinės karo tarnybos karių šeimoms kario tarnybos metu Vyriausybės nustatyta tvarka ir sąlygomis iš Krašto apsaugos ministerijai valstybės biudžete numatytų asignavimų kompensuojama dalis buto (gyvenamojo namo) šilumos tiekimo ir su namo bendrosios dalinės nuosavybės išlaikymu susijusių išlaidų (KASOKTĮ 68 straipsnio 8 dalis).

Be to, profesinės karo tarnybos kariai draudžiami valstybiniu socialiniu pensijų draudimu, taip pat, jeigu jie yra ištarnavę įstatymo nustatytą metų skaičių ir išleisti į atsargą, įgyja teisę gauti valstybinę kario pensiją. Dėl priežasčių, susijusių su tarnyba, tapę invalidais kariai įgyja teisę gauti valstybinę kario invalidumo pensiją (KASOKTĮ 70 straipsnio 1 ir 2 dalys).

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 49 straipsnyje numatyta, kad kiekvienas dirbantis žmogus turi teisę turėti poilsį ir laisvalaikį, taip pat kasmetines mokamas atostogas. Darbo įstatymų nustatyta tvarka profesinės karo tarnybos kariams suteikiamos 30 kalendorinių dienų kasmetinės atostogos, o už kiekvienus paskesnius 3 profesinės karo tarnybos metus suteikiamos 3 kalendorinės dienos kasmetinių papildomų atostogų, tačiau bendra kasmetinių atostogų trukmė negali būti ilgesnė kaip 45 kalendorinės dienos. Be visiems suteikiamų kasmetinių atostogų, profesinės karo tarnybos kariai turi teisę į šias atostogas: 1) nėštumo ir gimdymo; 2) tėvystės; 3) vaiko priežiūros; 4) mokymosi; 5) persikėlimo; 6) prevencinės reabilitacijos; 7) nemokamas (KASOKTĮ 59 straipsnio 1, 2, 3 dalys).

Paminėtinos ir kitos KASOKTĮ įtvirtintos karių teisės: teisė į išeitines pašalpas atleidžiant karį iš tarnybos, teisė į persikėlimo išmoką rotacijos atveju, teisė apskusti vadą, jei yra pažeidžiamos kario teisės, teisė atsisakyti vykdyti neteisėtą įsakymą, teisė pateikti prašymus, paaiškinimus, įrodymus ir kt.

Apibendrintai galime pasakyti, kad KASOKTĮ yra pagrindinis teisės aktas, nustatantis krašto apsaugos sistemos organizavimo, valdymo ir kontrolės pagrindus, karo tarnybos atlikimo ir karių aprūpinimo tvarką bei reglamentuojantis tiek pagrindines, tiek specialias karių teises. Atsižvelgiant į karo tarnybos specifiką, pažymėtina, kad kai kurios karių teisės, pavyzdžiui, teisė panaudoti ginklą, teisė į būtinąją gintį, teisė, tiriant drausminį pažeidimą, susipažinti su tarnybinio patikrinimo medžiaga, teisė apskusti karininko, atliekančio tarnybinių patikrinimų, veiksmus ir patikrinimo rezultatus, pagal tarnybinių funkcijų vykdymo sritis yra dar labiau detalizuojamos specialiuose krašto apsaugos sistemos teisės aktuose: Kovos statute¹, patvirtintame krašto apsaugos ministro 1995 m. spalio 11 d. įsakymu Nr. 675, Kovinių ginklų naudojimo krašto

¹ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro įsakymas „Dėl Kovos statuto patvirtinimo“ // 1995 m. spalio 11 d. Nr. 675.

apsaugos sistemoje statute¹, atnaujintuose Lietuvos kariuomenės laikinajame sargybos statute² bei Lietuvos kariuomenės drausmės statute³, Lietuvos karių etikos kodekse⁴.

Be to, analizuojant žmogaus teisių įtvirtinimo būdus, pastebėtina, kad TSRS teisės aktuose dažnai pirma buvo išvardijamos asmens pareigos, kurioms skiriamas ypatingas dėmesys, pareigos detalai reglamentuojamas, o tik paskui nustatomos asmens teisės. Lietuvos krašto apsaugos sistemos teisės aktai, taip pat vienas pagrindinių KASOKTĮ, visų pirma akcentuoja karių teises. Pažymėtina, kad tarptautinės teisės dokumentuose (Europos Sąjungos, Jungtinių Tautų, NATO), skirtuose žmogaus teisėms, asmens pareigos arba neįvardijamos, arba joms paprastai skiriama nedaug dėmesio. Tarptautinėje žmogaus teisių doktrinoje jos neatlieka svarbaus vaidmens.

Apibendrinant taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad Lietuvai atgavus nepriklausomybę įsitvirtino demokratinis režimas, garantuojantis paskelbtas teises ir laisves, teisėtumą ir teisėtumą, įvairias nuosavybės formas ir nuomonių pliuralizmą. Iš primastos totalitarinės valstybės ideologijos pereita į vakarietiškąją demokratiškas valstybių vertybinę orientaciją: pirma žmogus, o tik paskui valstybė. Visa tai atsispindėjo kuriant nepriklausomos Lietuvos kariuomenę, kurios paskirtis siejama jau ne su valstybės prievartos, kontrolės taikymu, o su visuomenės gerovės, demokratiškas vertybių, žmogaus teisių ir interesų apsaugos gynimu.

¹ Kovinių ginklų naudojimo krašto apsaugos sistemoje statusas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 35-974

² Lietuvos kariuomenės laikinasis tarnybos statusas // Valstybės žinios. 2004, Nr. 111-4158

³ Lietuvos kariuomenės drausmės statusas // Valstybės žinios. 1999, Nr. 51-1635; 2003, Nr. 38-1674

⁴ Lietuvos karių etikos kodekse // Valstybės žinios: 2005, Nr. 63-2248.

3. ŽMOGAUS TEISIŲ ĮGYVENDINIMO PROBLEMINIAI KLAUSIMAI

3.1. Karių žinios apie žmogaus teises

Vertinant žmogaus teises sociologiniu požiūriu, atsiranda poreikis nagrinėti, kaip keičiasi žmogaus teisių instituto vertinimas, ką apie žmogaus teises kalba patys šių teisių subjektai – kariai, tarnaujantys krašto apsaugos sistemoje.

Šioje magistrinio dalyje bus pateikti pirminio sociologinio tyrimo apie žmogaus teises krašto apsaugos sistemoje rezultatai. Šio tyrimo tikslas – išsiaiškinti karių, tarnaujančių krašto apsaugos sistemoje, teisių įgyvendinimo ir apsaugos problemas: nustatyti karių supratimo apie žmogaus teises ir galimybes jas realizuoti lygį, atskleisti, kokios žmogaus teisių sritys yra labiausiai pažeidžiamos pačių karių vertinimu, kokios šių pažeidimų priežastys, ar egzistuoja krašto apsaugos sistemoje nestatutiniai santykiai, turintys įtakos karių teisių apribojimams ir pažeidimams, ar nestatutinius santykius galime pavadinti sovietiniu palikimu.

Tyrimas atliktas 2007 m. spalio–lapkričio mėnesiais. Tyrime dalyvavo Karaliaus Mindaugo motorizuotojo pėstininkų bataliono, dislokuoto Panevėžyje, kariai. Galime išskirti šias respondentų grupes:

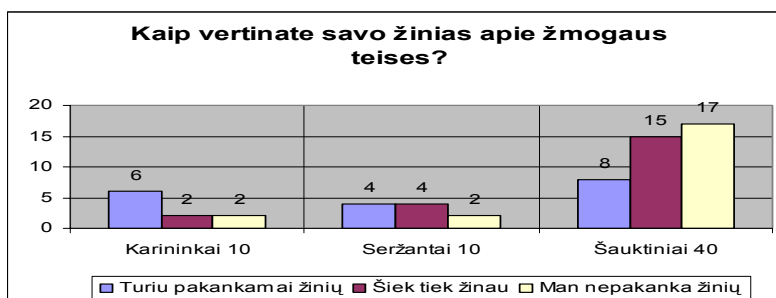
- 1) 20 profesinės karo tarnybos karių – 10 karininkų ir 10 seržantų;
- 2) 40 privalomosios karo tarnybos karių.

Respondentams buvo pateikta iš anksto paruošta anketa, susidedanti iš 17 klausimų (priedas Nr. 1). Tyrimo rezultatai apdoroti statistiškai ir pavaizduoti grafikuose.

Pirmieji anketos klausimai (1, 2 klausimai) buvo skirti išsiaiškinti karių einamas pareigas ir išsilavinimą. Iš atsakymų į šiuos klausimus paaiškėjo, kad aukštąjį išsilavinimą turi visi karininkai ir nedidelė dalis seržantų (20 proc.). Likusieji seržantai nurodė turintys aukštesnįjį išsilavinimą. Dauguma privalomosios karo tarnybos karių atsakė įgiję vidurinį išsilavinimą (70 proc.), kiti – aukštesnįjį (8 proc.) ar neįgiję jokie (22 proc.).

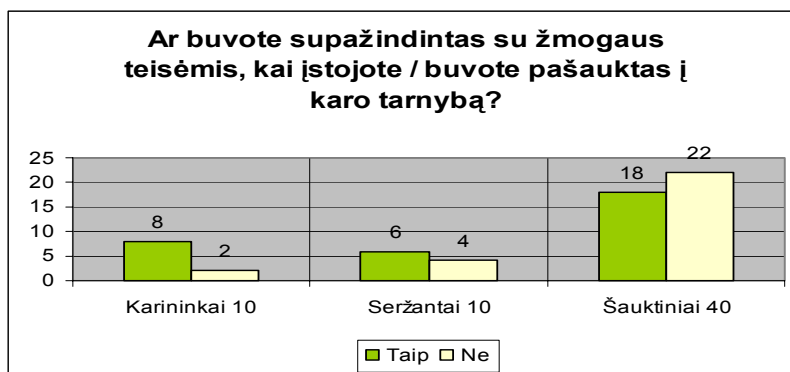
Anketos 3–5 klausimais buvo siekiama nustatyti karių supratimo apie žmogaus teises ir galimybes jas realizuoti lygį. Tyrimas parodė, kad profesinės karo tarnybos karių žinių apie žmogaus teisių institutą lygis yra aukštesnis nei privalomosios karo tarnybos karių (1 grafikas):

1 grafikas

Žinių apie žmogaus teises lygis, galima sakyti, lemia galimybes realizuoti teises, o pažeidimo atveju – pasinaudoti teisinėmis jų gynimo priemonėmis. 1 grafike matyti, kad daugiausia privalomosios karo tarnybos karių nurodė, kad jie turi šiek tiek žinių apie žmogaus teises arba jų turi nepakankamai. Šiuos atsakymus pagrindžia 2 grafike nurodyti duomenys, gauti analizuojant respondentų atsakymus į klausimą, ar jie buvo supažindinti su žmogaus teisėmis, kai įstojo/buvo pašaukti į karo tarnybą (2 grafikas):

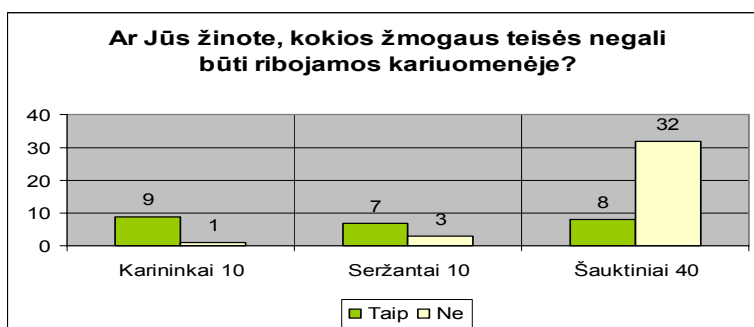
2 grafikas

Pastebėtina, kad profesinės karo tarnybos kariai labiau supažindinti su savo teisėmis, jie geriau vertina ir savo turimų žinių lygį, o daugelis privalomosios karo tarnybos karių (šauktinių) nurodė, kad jie nebuvo informuoti apie jų turimas teises atliekant privalomąją karo tarnybą. Pastebėtina ir tai, kad žinių apie žmogaus teises lygį lemia ir įgytas karių išsilavinimas arba jo stoka. Galima teigti, kad karininkai žinių apie žmogaus teises įgyja specialiųjų karinių studijų metais, tačiau daugiau dėmesio turėtų būti skiriama seržantų švietimui, rengiant ir dėstant specialius kursus apie demokratiją, žmogaus teises. Mokymai apie žmogaus teises, pabrėžiant egzistuojantį skirtumą tarp žmogaus teisių įgyvendinimo civiliniame pasaulyje ir jėgos struktūrose, turėtų būti organizuojami ir privalomosios karo tarnybos kariams (šauktiniams).

Apie žinių, susijusių su žmogaus teisėmis ir jų realizavimu, lygį byloja ir duomenys, gauti nagrinėjant respondentų atsakymus į klausimą apie žmogaus teises, kurios negali būti ribojamos kariuomenėje (3 grafikas):

3 grafikas

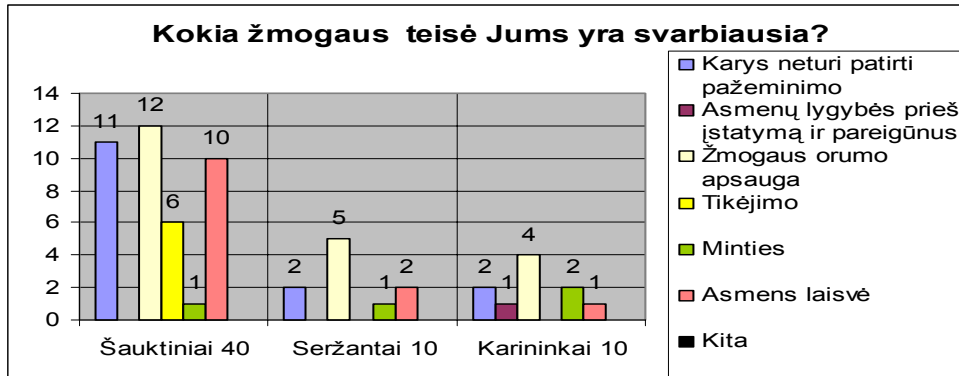
Kaip jau buvo minėta ankstesnėje magistro darbo dalyje, analizuojant teisių įgyvendinimo ribas, būtina atsižvelgti į atitinkamos teisės paskirtį bei prasmę ir Konstitucijoje nustatytas jos ribojimo galimybes bei sąlygas. Sprendžiant klausimą, ar konkretus ribojimas yra būtinais reikalingas, pirmiausia reikia išsiaiškinti ribojimo tikslus bei paskirtį, o po to nustatyti, ar ribojimo priemonės yra proporcingos siekiamam teisėtam tikslui.

Analizuojant 3 grafiko duomenis, vėlgi pastebėtina, kad privalomosios karo tarnybos kariai, turėdami mažiau žinių apie žmogaus teises, mažiau informuoti ir apie teisių apsaugos sistemą. Galime daryti prielaidą, kad profesinės karo tarnybos kariai geriau suvokia žmogaus teisių ribojimo klausimus, nes tai tiesiogiai susiję su jų vykdomomis tarnybinėmis pareigomis. Šį klausimą detalai reglamentuoja ir KASOKTĮ.

Apklausiant respondentus, taip pat buvo siekiama iširti respondentų nuomonę apie tai, kokios žmogaus teisių sritys yra labiausiai pažeidžiamos pačių karių vertinimu bei kokios šių pažeidimų priežastys.

Apklausiant respondentus apie, jų nuomone, svarbiausias žmogaus teises, paaiškėjo, kad daugumai reikšmingiausios žmogaus orumo, kario pažeminimo draudimo bei asmens laisvės teisės (4 grafikas):

4 grafikas

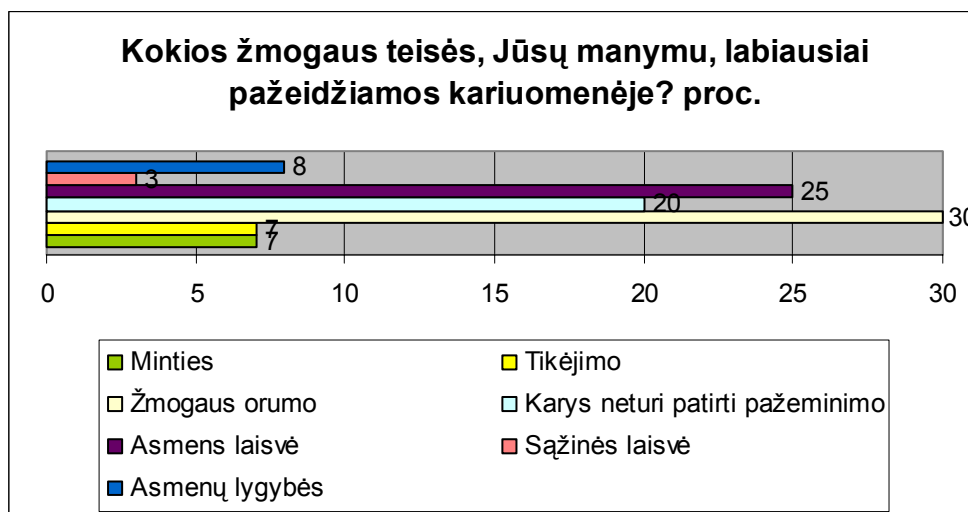
Privalomosios karo tarnybos karių (šauktinių) atsakymų analizė rodo, kad šiems kariams svarbiausios žmogaus orumo, kario pažeminimo draudimo bei asmens laisvės teisės. Karininkai ir seržantai taip pat nurodė labiausiai vertinantys žmogaus orumo apsaugą. Galime daryti prielaidą, kad kariams svarbiausios tos teisės, kurias jie labiausiai supranta ir brangina.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 str. 3 d. nustatyta, kad draudžiama žmogų kankinti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes. KASOKTĮ 21 straipsnio 6 dalyje taip pat nurodoma, kad kiekvieno kario žmogaus orumas turi būti gerbiamas, karys neturi patirti pažeminimo. Respondentų pateikti atsakymai, galime sakyti, patvirtina pagrindines žmogaus prigimtinių teisių doktrinos nuostatas. Antai Konstitucinio Teismo 1996 m.

lapkričio 20 d. nutarime remiamasi nuostata, kad „žmogus nuo pat gimimo turi nuo jo asmens neatskiriamas pamatines ir nekintamas teises bei laisves“ ir kad „pirminis prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių šaltinis“ yra pati „žmogaus prigimtis“. Konstitucinis Teismas, aiškindamas konstitucines nuostatas, įtvirtinančias žmogaus teisę į gyvybę ir orumą, pabrėžė, kad šios teisės yra „aukščiau įstatymo“, o Konstitucijos paskirtis – „užtikrinti jų gerbimą ir gynimą“ (Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas). Doktrinoje taip pat kaip konstitucinis principas įtvirtinta nuostata, kad „prigimtinių žmogaus teisių skirtingas aiškinimas ir nevienodas taikymas atskiroms asmenų kategorijoms yra neleistinas“ (Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. nutarimas)¹.

Negalima nepastebėti tos aplinkybės, kad labiausiai vertinamų žmogaus teisių ir labiausiai pažeidžiamų teisių kariuomenėje trejetukas sutampa (5 grafikas):

5 grafikas

Galime daryti prielaidą, jog tai, kad daugiausia karių nurodė teisės į laisvę, žmogaus orumo, žeminimo draudimo pažeidimus, sietina su karo tarnybos kasdienybės projektavimu į abstrakčias žmogaus teises. Laisvės apribojimas, žmogaus orumo pažeidimai sietini su patekimu į uždara, drausmės, paklusimo, subordinacijos reikalaujančią organizaciją, kurioje privalu laikytis griežtos dienotvarkės ir disciplinos, nebūdinga civiliniam gyvenimui (subkultūrai).

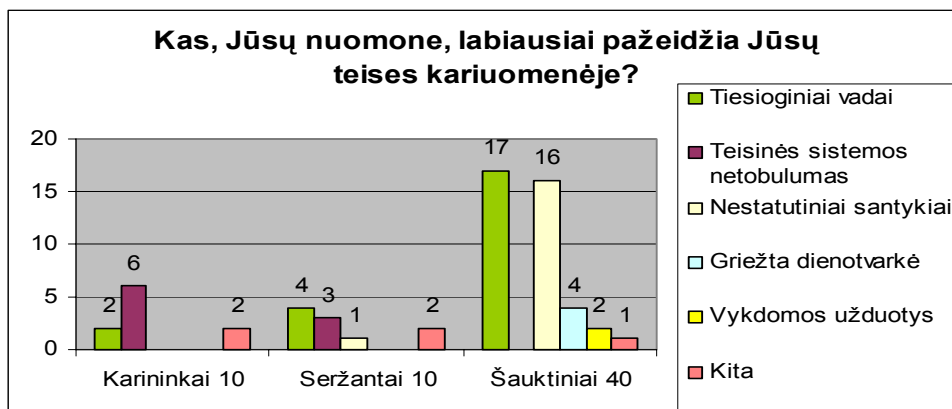
Kalbant apie teisę į laisvę kariuomenėje, paminėtina tai, kad 2005 m. sausio 19 d. Lietuvos Respublikos Seimas panaikino Lietuvoje iki šiol taikytą Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos išlygą, leidusią kariams skirti drausminę nuobaudą – areštą. Panaikinus šią išlygą, Lietuva visiškai įgyvendino Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 5-ojo straipsnio reikalavimus.

¹ Birmontienė T., Jarašiūnas E, Kūris E, Maksimaitis M. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001. P. 252

Šis straipsnis draudžia bet kokį neteisėtą ir nepagrįstą asmens laisvės suvaržymą. 1995 metais ratifikuodamas šią konvenciją ir jos protokolus, Seimas padarė išlygą nustatydamas, kad minėto konvencijos straipsnio reikalavimai nebus taikomi drausminės nuobaudos – arešto – skyrimo krašto apsaugos kariams atveju. Seimas sausio 19 d. pritarė ir naujai Kariuomenės drausmės statuto redakcijai, kurioje siūloma iš nuobaudų sąrašo išbraukti areštinę ir ūkio darbus. Prasižengusiems kariams vietoje areštinės, sniego kasimo, bulvių skutimo būtų skiriamos drausminės nuobaudos arba papildomos tarnybinės užduotys¹.

Pastebėtina, kad dalis privalomosios karo tarnybos karių (15 proc.) nurodė, kad jiems svarbiausia tikėjimo laisvė (4 grafikas). 7 proc. visų respondentų nuomone, teisė į tikėjimo laisvę kariuomenėje varžoma (5 grafikas).

6 grafikas

Lietuvoje, be Romos katalikų – gausiausios religinės bendruomenės, veikia ir kitų religijų (stačiatikių, islamo, judėjų ir kitų) bendruomenės, kurių atstovai, būdami Lietuvos piliečiai, yra šaukiami į būtinąją krašto apsaugos tarnybą. Šiuo metu kariuomenėje visiškai užtikrinamos sąžinės, religijos ir įsitikimų laisvės tik Romos katalikams – veikia karo kapelionų institucija, kariniuose daliniuose įrengtos koplytėlės, kariams suteiktos galimybės švęsti svarbiausias religines šventes ir atlikti kitas religines apeigas. Deja, religinių mažumų atstovai tokių galimybių neturi².

Respondentams nurodžius, kokios teisės, jų nuomone, labiausiai pažeidžiamos ar ribojamos kariuomenėje, buvo tiriamos šių pažeidimų priežastys.

Visi respondentai, tiek privalomosios, tiek ir profesinės karo tarnybos kariai kaip teisių pažeidimų priežastį nurodė tiesioginių vadų veiklą (karininkai (20 proc.), seržantai (40 proc.),

¹ Prasižengusiems kariams nebegrės areštinė.// Krašto apsauga: Krašto apsaugos ministerijos informacinis leidinys. Nr. 2 (93), 2006. P. 17

² Orenius A. Kai kurie žmogaus ir pilietinių teisių apribojimo atvejai statutinėse organizacijose // Jurisprudencija. 2003.T.48 (40).

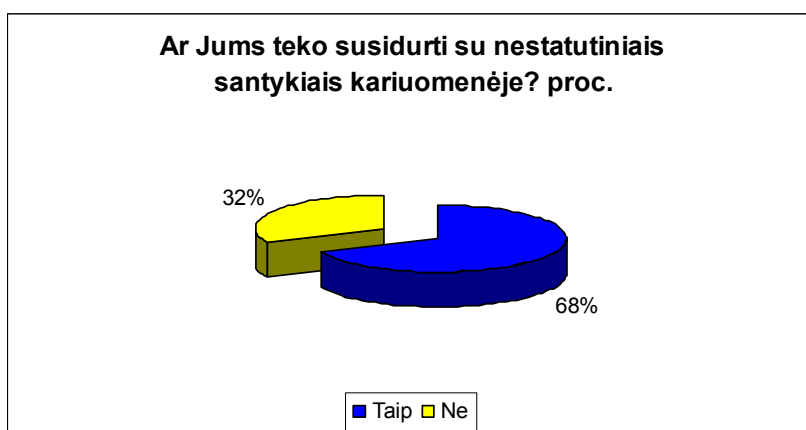
šauktiniai (42 proc.)). Tai kelia įtarimą dėl tiesioginiams vadams suteiktų tarnybinių įgaliojimų viršijimo bei Lietuvos karių etikos kodekso ir kitų teisės aktų reikalavimų nesilaikymo.

Profesinės karo tarnybos kariai išskyrė ir teisinės sistemos netobulumo problemą. Daugelio privalomosios karo tarnybos karių (šauktinių) nuomone, žmogaus teisės kariuomenėje pažeidžia ir nestatutiniai santykiai (40 proc.) (6 grafikas).

3.2. Nestatutiniai santykiai

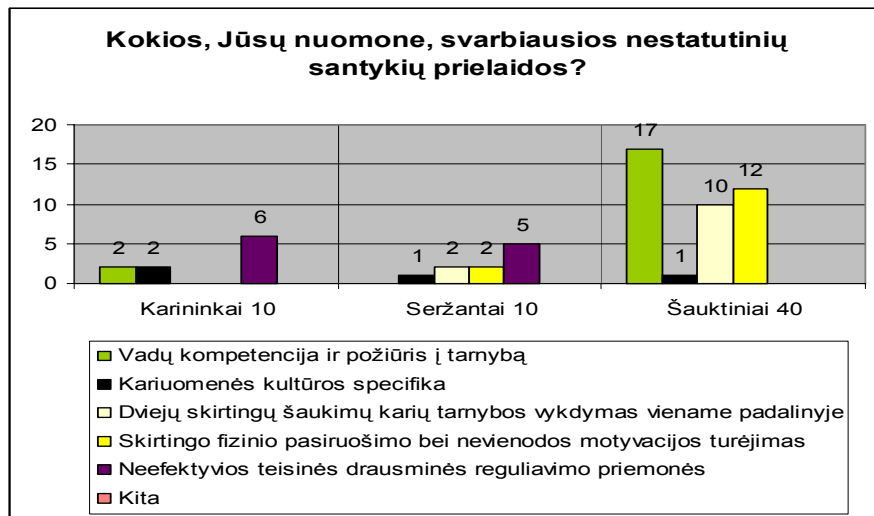
Nestatutiniai santykiai suprantami kaip santykiai, kurių nereglamentuoja specialiosios statutinės tarnybos teisinės normos. Kaip jau buvo minėta, 6 grafike pateiktais duomenimis, nestatutinius santykius daugiausia nurodė privalomosios karo tarnybos kariai. Dėl to galime daryti prielaidą, kad nestatutinių santykių apraiškos labiausiai galimos žemiausioje sistemos valdymo pakopoje.

7 grafikas

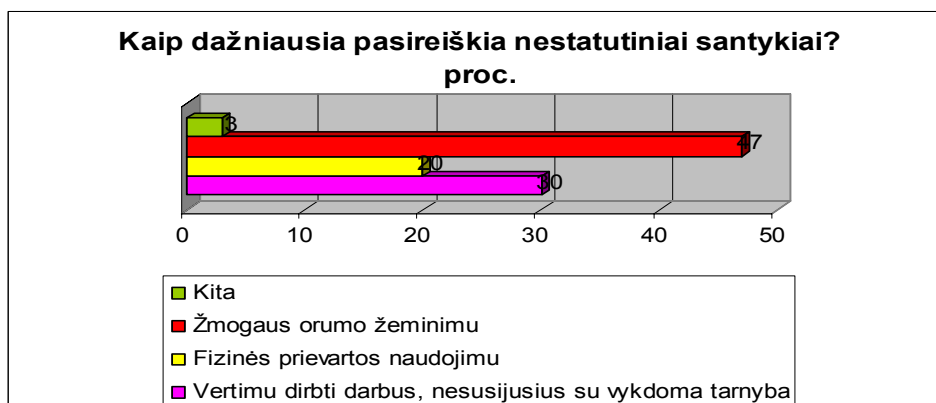
Įvertinus respondentų nuomonę (7 grafikas), išaiškėjo, kad net 68 proc. jų nurodė susidūrę su nestatutiniais santykiais kariuomenėje. Aišku, respondentų vertinimai neretai būna labai subjektyvūs ir remiasi nepagrįsta informacija. Nestatutinių santykių samprata gali skirtis – kiekvienas karys gali suprasti ir vertinti juos savaip. Šiuo atveju svarbu respondentų vertinimus papildyti patirtimi, tiesiogiai susiduriant su nestatutiniais santykiais (8 ir 9 grafikai):

8 grafikas

Analizuojant respondentų atsakymus apie nestatutinių santykių prielaidas, galime teigti, kad atsakymų turinys priklauso nuo respondentų statuso kariuomenėje. Profesinės karo tarnybos kariai (karininkai ir seržantai) išskyrė pagrindinę nestatutinių santykių prielaidą – teisinių drausminių reguliavimo priemonių neefektyvumą, o privalomosios karo tarnybos kariai (šauktiniai) akcentavo vadų kompetenciją ir požiūrį į tarnybą, skirtingo fizinio pasiruošimo bei nevienodos motyvacijos turėjimą ir dviejų skirtingų šaukimų karių tarnybos vykdymą viename padalinyje. Taip pat galime daryti prielaidą, kad kariai pašaukti į privalomąją karo tarnybą patenka į organizaciją (kariuomenę) su specifine subkultūra. Šauktiniai turi paklusti ir vykdyti tiesioginių vadų įsakymus, privalo adaptuotis prie aplinkos (aptverta dalinio teritorija, kareivinių butis, mokymų vykdymas kariniuose poligonuose ir t. t.), kurioje dažnai vyrauja jėgos ir fizinio pranašumo kultas. Klostantis karių santykiams, išryškėja poreikis išsiaiškinti, kuris tarp šauktonių yra neformalus lyderis. Dažnai šauktiniai vengia apie tai kalbėti ar tiesiog neigia galimą tokių santykių egzistavimą.

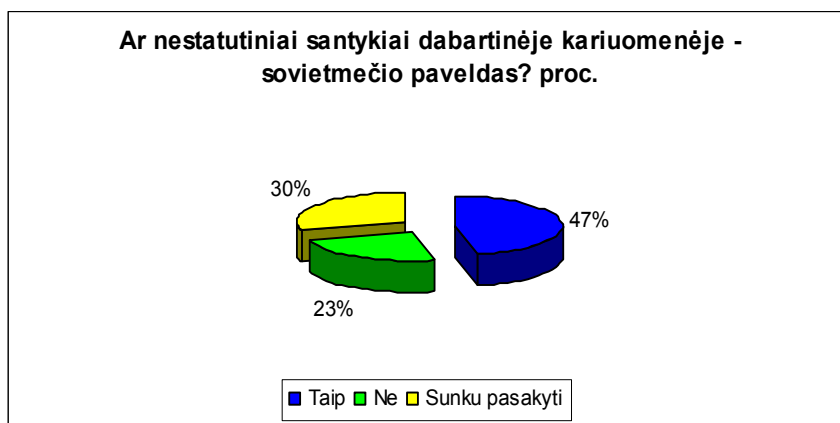
9 grafikas

Duomenų lentelėje (9 grafikas) atsispindi respondentų nuomonė apie nestatutinių santykių pasireiškimo formas. Daugiausia respondentų (47 proc.) nurodė, kad buvo žeminamas jų orumas. Šie atsakymai dar kartą patvirtina ankstesnėje lentelėje (5 grafike) pavaizduotus duomenis. Atsižvelgus į pateiktus atsakymus, manytina, kad nestatutiniai santykiai, taip pat dažnai pasireiškia verčiant dirbti darbus, nesusijusius su vykdoma tarnyba (30 proc.), ir naudojant fizinę jėgą (20 proc.).

Siekiant išsiaiškinti nestatutinių santykių kariuomenėje atsiradimo priežastis, respondentų buvo pasiteirauta, ar jie sutinka su teiginiu, kad nestatutiniai santykiai dabartinėje kariuomenėje gali būti siejami su sovietmečio paveldu (10 grafikas):

10 grafikas

Respondentų atsakymai pasiskirstė įvairiai. Vis dėlto dauguma respondentų (47 proc.) nurodė, kad nestatutinius santykius Lietuvos kariuomenėje sąlygojo išsivystė kaip sovietinis palikimas, kiti (23 proc.) manė priešingai. Didelė dalis respondentų neturėjo tvirtos nuomonės šiuo klausimu (30 proc.). Kaip jau minėta, buvusioje TSRS viešpatavo totalitarinis valstybės valdymo modelis. Sukarintose valstybės institucijose buvo vadovaujama disciplinariniais statutais, kurie pateisino prievartos naudojimą. Kadangi kariuomenėje vyravo nebaudžiamumo principas, nestatutiniai santykiai taip pat buvo toleruojami.

3.3. Žmogaus teisių gynimo priemonės

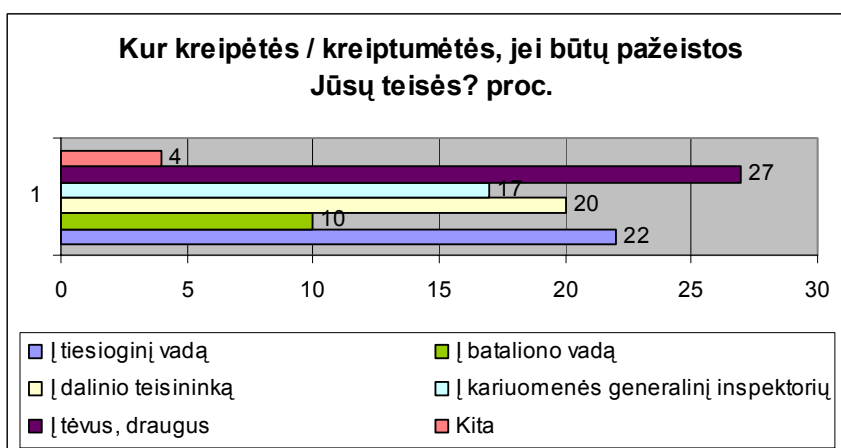
Žmogaus teisės gali būti realiai įgyvendinamos ir apsaugojamos, tik užtikrinus tinkamas ir prieinamas šių teisių gynimo priemones.

Todėl, atliekant tyrimą, taip pat buvo analizuojama respondentų nuomonė ir žinios apie žmogaus teisių gynimo priemones. Apklausus respondentus, paaiškėjo, kad dauguma jų (68 proc.)

žino, kur reikia kreiptis ir ginti savo pažeistas teises, likusieji (32 proc.) atsakė neigiamai. Tačiau atsakymų į anketos klausimus, *ar gynėte savo pažeistas teises ir kodėl niekur nesikreipėte dėl savo teisių pažeidimo*, rezultatai parodė respondentų pasyvumą ginant savo interesus. Dauguma respondentų niekur nesikreipė dėl teisių pažeidimų (62 proc.) ir nurodė lėmusias tokį sprendimą priežastis: neigiamų kreipimosi pasekmių tarnyboje baimė (42 proc.), kreipimosi beprasmiškumas (16 proc.), nežinojimas, kur geriau kreiptis (11 proc.) ir kt.

Respondentų pasyvumo teisiniu keliu ginti pažeistas teises ir nepasitikėjimo valstybės institucijomis rodikliai matyti žemiau pateiktoje duomenų lentelėje (11 grafikas):

11 grafikas

Daugelis respondentų jų teisių pažeidimo atveju kreiptųsi į tėvus ar draugus (27 proc.). Kiti bandytų ginti pažeistas teises kreipdamiesi į tiesioginį vadą (22 proc.), dalinio teisininką (20 proc.), kariuomenės generalinį inspektorių (17 proc.), bataliono vadą (10 proc.) ir kitur (4 proc.).

Apibendrinant viso tyrimo rezultatus galime teigti, kad kariams trūksta žinių apie žmogaus teises ir jų teises gynimo priemones. Karių nuomone svarbiausia teisė yra orumas. Remiantis tyrimo rezultatais, ši teisė taip pat yra labiausiai pažeidžiama kariuomenėje. Viena iš pagrindinių teisių pažeidimo priežasčių, ypač tarp privalomosios karo tarnybos karių (šauktinių), yra nestatutiniai santykiai kariuomenėje. Nemaža dalis apklaustųjų karių nurodė, kad minėtųjų santykių atsiradimą sąlygojo ir sovietmečiu egzistavę karių tarpusavio santykiai, lemti tuometinio totalitarinio režimo politikos. Paminėtina ir tai, kad kariai gan kritiškai žiūri į esamą žmogaus teisių gynimo sistemą, o jų pasyvumas išlieka svarbi problema. Pažymėtina, kad šio tyrimo rezultatai atspindi 60 Karaliaus Mindaugo motorizuotojo pėstininkų bataliono karių nuomonę, bet ne situaciją visoje Lietuvos kariuomenėje, tačiau rezultatai yra gana reikšmingi siekiant plėtoti žmogaus teises karinėse struktūrose pagal tarptautinių organizacijų žmogaus teisių standartus.

3.4. Žmogaus teisių apsaugos vystymosi tendencijos (ES, NATO)

Žmogaus teisių instituto vystymosi tendencijas kariuomenėje reikėtų sieti su Lietuvos įstojimu į stiprias tarptautines organizacijas. Apskritai XXI a. pradžią galima vadinti Lietuvos ilgalaikių strateginių tikslų pasiekimo laikotarpiu: 2004 m. kovo 29 d. Lietuva tapo visateise Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijos – NATO – nare, o 2004 m. gegužės 1 d. – Europos Sąjungos (ES) – nare.

Vykdydamos savo veiklą tarptautinės organizacijos pabrėžia, kad humanizmas ir demokratija šiandien yra jau beveik visame pasaulyje pripažinti idealai, kuriais remiantis kuriama ir laikosi stipri bei laisva valstybė. Žodis „humanus“ (lot.) reiškia žmogiškas, o humanizmą mes suprantame kaip pažiūrų sistemą, laikančią žmogų pagrindine vertybe. Šiuo metu ES ir NATO, pabrėždamos humanizmo svarbą, daugiau dėmesio skiria visuomenės socialinėms problemoms. Šalia humanizmo supratimo, kai į viršų iškeliamas žmogaus, atsiranda tokios temos kaip ekonominio atsilikimo įveikimas, karo grėsmės šalinimas, sveikatos, biotechnologijos, mokslo ir švietimo programų kūrimas ir įgyvendinimas, kitų globalinių problemų sprendimas.

Euroatlantinėje bendruomenėje dažnai sutinkama sąvoka „NATO transformacija“ neretai itin laisvai vartojama apibūdinant įvairiausių NATO vykstančius procesus. NATO plėtra, naujų pajėgumų iniciatyvos, institucijų pertvarka, tarptautinės operacijos – visa tai vadinama NATO transformacija. Naujausios NATO raidos tendencijos lėmė ne tik didesnę dėmesį operacijoms, bet atspindėjo ir kitus šiai organizacijai kylančius iššūkius. Iš kilo poreikis glaudžiau koordinuoti santykius su kitais tarptautiniais veikėjais, tokiais kaip Jungtinės Tautos ir ES. Vis dažniau kalbama apie abipusę šių organizacijų bendravimo naudą, praktinio bendradarbiavimo poreikį, kuris nebeapsiribotų vien kariniais pajėgumais¹.

Lietuvos kariuomenei tapus NATO sudėtine dalimi, iš kilo naujų reikalavimų ir tikslų, o tai neišvengiamai palies ją iš vidaus. Šiuo metu kariuomenė išgyvena persitvarkymo laikotarpį: siekiama, kad ji taptų profesionali ir šiuolaikinė, einama prie kokybės, o ne prie kiekybės mato. Vadovaujantis NATO pajėgų tikslais, vykdoma Lietuvos kariuomenės plėtra ir jai keliami šie reikalavimai:

efektyvumo – gebėjimas veikti su sąjungininkų pajėgomis, vykdyti plataus spektro operacijas, mobilumo užtikrinimas;

¹ Budrytė R., Damušytė G, Kirkilas G, Norkus R. ir kt. Lietuva Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijoje 2004–2006. Vilnius: Leidykla „Aidai“, 2006. P. 91.

perdislokavimo – gebėjimas strateginiu oro, jūrų ir sausumos transportu arba geležinkeliu būti perdislokuotam į veiksmų rajoną už Lietuvos ribų;

išsilaikymo – gebėjimas operacijų metu dėl efektyvios logistinės sistemos išsilaikyti nustatytą laiką;

plataus panaudojimo – gebėjimas karinių vienetų pajėgų reaguoti į visų tipų grėsmes, krizes ir nelaimes Lietuvos teritorijoje ir už jos ribų;

išgyvenamumo – gebėjimas operacijų metu veikti ekstremaliomis gamtinėmis sąlygomis, apsisaugoti nuo masinio naikinimo ginklų;

efektyvaus vadovavimo ir valdymo – gebėjimas užtikrinti pažangių, sąveikų ir mobilių vadovavimo, valdymo ir ryšių sistemų veikimą¹.

Taip pat vienas iš pagrindinių NATO keliamų uždavinių yra pasiruošimas skirti parengtus karinius vienetus NATO greitojo reagavimo pajėgoms ir ES kovinėms grupėms. Siekdama įgyvendinti užsienio politikos tikslus ir prisidėti prie euroatlantinės erdvės saugumo užtikrinimo, Lietuva jau dešimtmetį dalyvauja tarptautinėse operacijose: tarptautinėje saugumo paramos pajėgų operacijoje Afganistane (ISAF), NATO mokymo misijoje Irake (NTM-I) ir NATO Kosovo pajėgų (KFOR) operacijoje Balkanuose.

Narystė NATO yra pirmiausia mūsų pačių išpareigojimas puoselėti Aljanso vertybes ir interesus, o prireikus – jas ginti. Kaip tik todėl Lietuva atsiliepė į NATO karinės vadovybės kvietimą ir įkūrė Provincijos atkūrimo grupę Vakarų Afganistano Goro provincijoje. Taip pat yra reformuojamas ir kariuomenės teisinis institutas: skiriamas didelis dėmesys žmogaus teisių klausimams, įnešamos korektūros humanitarinės teisės klausimais, kad atitiktų tarptautinės humanitarinės teisės reikalavimus, pamažu karys įgyja visaverčio piliečio statusą, o tai yra labai svarbu užtikrinant demokratinės valstybės principus.

Akivaizdus ES vaidmuo skatinant ir ginant žmogaus teises bei demokratizaciją sietinas su ES strateginių kryptių įgyvendinimu.

Plėtojant strateginių kryptių įgyvendinimą ES veda dialogą žmogaus teisių klausimais su įvairiomis šalimis. Toks dialogas pats savaime yra ES išorės politikos instrumentas. Tai – viena iš priemonių, kurias ES gali naudoti įgyvendindama žmogaus teisių politiką, ir sudaro esminę ES bendros strategijos, skirtos darniam vystymuisi, taikai ir stabilumui skatinti. ES imasi aktyviau integruoti žmogaus teisių ir demokratizacijos tikslus („mainstreaming“) į visus savo išorės politikos aspektus. Atitinkamai ES užtikrins, kad žmogaus teisių, demokratijos ir teisinės valstybės klausimai būtų įtraukiami į visus būsimus susitikimus ir diskusijas su trečiomis šalimis visais

¹ Budrytė R., Damušytė G, Kirkilas G, Norkus R. ir kt. Lietuva Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijoje 2004–2006. Vilnius: Leidykla „Aidai“, 2006. P. 65-66.

lygiais, t. y. ministrų derybose, jungtinių komitetų posėdžiuose. Ji toliau užtikrins, kad žmogaus teisių, demokratijos ir teisinės valstybės klausimai būtų įtraukiami planuojant diskusijas ir į šalių strateginius dokumentus¹.

Laikmečiui bėgant, vyraujantys pokyčiai geopolitinėje erdvėje, vis labiau turi įtakos žmogaus teisėms. Bendri interesai kuriant europietišką demokratiją ir užtikrinant socialinį stabilumą (be to neįmanoma laiduoti efektyvios žmogaus teisių apsaugos) paskatino glaudžiau bendradarbiauti Europos Tarybą, ES ir Europos Saugumo ir Bendradarbiavimo Organizaciją.

Pastaraisiais metais vykstantys politiniai pokyčiai Rytų ir Vidurio Europoje kelia naujų uždavinių. Norint užkirsti kelią tokiems konfliktams, kaip buvusioje Jugoslavijoje ir kituose Europos regionuose, vienas iš svarbiausių klausimų tampa tautinių mažumų teisių apsaugos klausimas. Sistemine tautinių mažumų apsaugos konvencija bei siūlymai, susiję kitomis standartų nustatymo iniciatyvomis, turėtų padėti ieškant teisinių ateities problemų sprendimo būdų.

Su tautinių mažumų apsauga yra glaudžiai susijęs poreikis imtis veiksmų prieš atgimstantį rasizmą, ksenofobiją, antisemitizmą, didėjančią tolerancijos stoką. Taip pat moterų ir vyrų lygybės problema vis dar reikalauja tinkamo dėmesio.

Viską apimantis globalizacijos procesas, politiniai pokyčiai, kariniai konfliktai, ir t. t. verčia reformuoti ir tobulinti žmogaus teisių apsaugos sistemą, kuri atitiktų laikmečiui keliamus reikalavimus, šiuo aspektu kariuomenė nėra išskirtinis subjektas.

Apibendrinant galime teigti, kad didelę įtaką Lietuvos žmogaus teisių instituto vystymuisi turėjo integracija į NATO ir ES, kurios siekia demonstruoti pasauliui, kaip realizuoti pagrindines humanizmo idėjas. Lietuvai tampant pilnateise tarptautinės bendruomenės nare, žmogaus teisių apsaugos sistema formuojasi visų pirma minėtų tarptautinių organizacijų teisės standartų ir ateities strategijų perėmimo būdu. Europinis ir transatlantinis bendradarbiavimas padeda vystyti ir tobulėti mūsų valstybės teisiniam mechanizmui, suvienytos pajėgos veiksmingai sprendžia įvairius klausimus. Lietuva, dalyvaudama įgyvendinant ES ir NATO bendrą užsienio ir saugumo politiką, remia pastangas, kad kiekvienas žmogus bet kurioje valstybėje jaustųsi saugus ir galėtų naudotis savo teisėmis ir laisvėmis.

¹ Europos Sąjungos gairės dėl dialogų žmogaus teisių klausimais.
<http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/14469LT.pdf>

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Apibendrinant atliktą darbą galima teigti, kad darbo pradžioje iškeltas tikslas bei uždaviniai yra iš esmės pasiekti. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, reikėjo iš naujo steigti ginkluotąsias pajėgas ir pradėti formuoti krašto apsaugos sistemą. Žmogaus teisių svarba buvo akcentuojama visais krašto apsaugos sistemos kūrimo ir reformos etapais, apibrėžiant pagrindinius Lietuvos kariuomenės organizavimo, valdymo ir kontrolės teisinius aspektus.

Darbo pradžioje iškelta hipotezė, kad sovietinis paveldas turi įtakos ir šiandieninei kariuomenei iš dalies pasitvirtino. Pradiniai nepriklausomos Lietuvos krašto apsaugos sistemos teisiniai aktai buvo kuriami remiantis buvusios TSRS ginkluotosioms pajėgoms reguliuoti skirtomis teisinėmis nuostatomis. Sovietmečio įtaka jaučiama ir kalbant apie nestatutinių santykių, būdingų sovietinei kariuomenei, valdant totalitariniam valstybės režimui, egzistavimą Lietuvos kariuomenėje. Tačiau ši problema sudėtinga, reikalaujanti išsamaus tyrimo, kadangi toleruojant fragmentiškai egzistuojančius nestatutinius santykius, skatinamas jų plitimas, o tai nesuderinama su demokratinės valstybės principais.

Išnagrinėjus žmogaus teisių krašto apsaugos sistemoje sovietmečio laikotarpiu ir dabartinėje krašto apsaugos sistemoje reglamentavimo ypatumus, galime pateikti šias išvadas bei pasiūlymus:

1. Žmogaus teisių įtvirtinimo, įgyvendinimo ir apsaugos pokyčiai atspindi besikeičiančias politines, socialines, ekonomines ir kultūrinės visuomenės gyvenimo sąlygas. Atskiros valstybės pirmenybę teikia skirtingoms teisių kategorijoms, priklausomai nuo valstybinės ir visuomeninės santvarkos, istorinio laikotarpio, vyraujančių filosofinių, religinių idėjų.

2. Žmogaus teisių svarba buvo akcentuojama visais nepriklausomos Lietuvos teisinės sistemos kūrimo ir reformos etapais, taip pat formuojant krašto apsaugos sistemą. Lietuvos Respublikos Konstitucija žmogaus teises įtvirtino ir pripažino prigimtiniėmis.

3. TSRS vyravo pozityvistinis etatizmas. TSRS nepripažino prigimtinių teisių, o vyravusio teisinio reglamentavimo paskirtis buvo įgyvendinti valstybės ir ekonomiškai ir politiškai vyraujančios žmonių grupės valią. Siekiant užtikrinti nesudėtingą valstybės valdymo mechanizmą, TSRS buvo vykdomas visų valstybinių institucijų sukarinimas. Visuomenės gyvenimo suvalstybinimas, ministerijų, žinybų monopolija, cenzūra, neteisėti pareigūnų veiksmai, mažas dėmesys žmonių poreikiams tenkinti ribojo ar net visiškai panaikino žmonių galimybes įgyvendinti savo prigimtines teises. Totalitariniu valstybės valdymo režimu kariuomenė įgyvendino valstybės jėgos ir prievartos funkciją. Toks sovietmečiu egzistavęs kariuomenės organizavimo modelis

sąlygojo ir šiuolaikinės kariuomenės problemas (nestatutiniai santykiai, teisinės bazės netobulumai).

4. Remiantis pagrindiniais krašto apsaugos sistemos teisės aktais, prigimtinės karių teisės (minties, tikėjimo, žmogaus orumo, sąžinės ir kt.) negali būti ribojamos. Tačiau, atsižvelgiant į karo tarnybos specifiką, kai kurios teisės gali būti ribojamos, bet tik vadovaujantis įstatymais ir tik tiek, kiek yra būtina kario pareigoms atlikti, karinei drausmei ir paklusnumui bei tarnybos tikslams užtikrinti (proporcingumo principas). Čia galime išvelgti tam tikrą socialinės įtampos lauką tarp kariuomenės efektyvumo ir visuotinių žmogaus teisių principų įgyvendinimo tiek objektyviuoju, tiek subjektyviuoju aspektu.

5. Lietuvos tapimas pilnateise tarptautinės bendruomenės nare (NATO, Europos Sąjungos) įgalina toliau tobulinti mechanizmus, laiduojančius žmogaus teisių įgyvendinimą ir apsaugą tiek krašto apsaugos sistemoje, tiek visose kitose valstybės ir visuomeninio gyvenimo srityse.

6. Atlikus sociologinį žmogaus teisių krašto apsaugos sistemoje tyrimą, paaiškėjo:

6.1. dažniausiai kariuomenėje, apklaustųjų karių nuomone, pažeidžiamas žmogaus orumas;

6.2. kariams trūksta teorinių ir praktinių žinių apie žmogaus teises ir jų teisinės gynimo priemones, žmogaus teisių vertinimai neretai būna labai subjektyvūs;

6.3. viena iš pagrindinių teisių pažeidimo priežasčių, ypač tarp privalomosios karo tarnybos karių (šauktinių), yra nestatutiniai santykiai kariuomenėje;

6.4. nestatutinių santykių atsiradimą lėmė ir sovietmečiu egzistavę karių tarpusavio santykiai kariuomenėje;

6.5. kariai gan kritiškai vertina esamą žmogaus teisių apsaugos ir gynimo sistemą, o jų pasyvumas ginant savo interesus teisinėmis priemonėmis išlieka svarbi problema.

7. Siekiant išspręsti žmogaus teisių kariuomenėje problemas, siūlytume atsižvelgti į šias rekomendacijas:

7.1. siekiant plėsti karių žinias žmogaus teisių klausimais siūlytina periodiškai organizuoti seminarus minėtais klausimais, įtraukiant pranešėjus ir iš kitų valstybinių institucijų;

7.2. pripažinti nestatutinių santykių egzistavimą bei jų teisinį reglamentavimą įtraukti į drausmės ir tarnybos statutus;

7.3. žmogaus teisių pažeidimo atveju užtikrinti ir teisiškai reglamentuoti teisę kreiptis į teismą.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

I. Konstitucija.

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

II. Lietuvos Respublikos įstatymai.

2. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas // Valstybės žinios. 1998, Nr. 49-1325.
3. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo įgyvendinimo įstatymas // Valstybės žinios. 1998, Nr. 49-1326; 1999, Nr. 64-2070.
4. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 45-1708.
5. Lietuvos Respublikos savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos įstatymas // Valstybės žinios. 1991, Nr. 4-106.
6. Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 64-2569.
7. Lietuvos Respublikos Seimo aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ // Valstybės žinios. 1990, Nr. 9-222.
8. Kovinių ginklų naudojimo krašto apsaugos sistemoje statusas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 35-974
9. Krašto apsaugos tarnybos statusas / Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministerija. Kaunas: Šviesa, 1993.
10. Krašto apsaugos sargybų statusas / Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministerija. Kaunas: Šviesa, 1993.
11. Krašto apsaugos drausmės statusas / Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministerija. Kaunas: Šviesa, 1993.
12. Lietuvos Respublikos kariuomenės drausmės statuto pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. 2006, Nr.17-603.

III. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimai ir įsakymai

13. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos karių ir civilių krašto apsaugos sistemos tarnautojų tarnybos tarptautinių operacijų kariniuose vienetuose, tarptautinėse operacijose ir rengimosi joms sąlygų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. 42-1381.
14. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl vienkartinių piniginių išmokų valstybės tarnautojams skyrimo ir mokėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 74-3166; 2006, Nr. 70-2572.
15. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro įsakymas „Dėl persikėlimo išlaidų profesinės karo tarnybos kariams atlyginimo aprašo patvirtinimo“ // 2005 m. gruodžio 16 d. Nr. V-1636.
16. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro įsakymas „Dėl Lietuvos karių etikos kodekso patvirtinimo“ // Valstybės žinios: 2005, Nr. 63-2248.
17. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro įsakymas „Dėl Lietuvos kariuomenės laikinojo sargybos statuto patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. 111-4158
18. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl pareigūnų, žuvusių vykdant tarnybines pareigas arba mirusių dėl priežasčių, susijusių su profesiniu ar įvadiniu mokymu, valstybės apmokamų laidojimo išlaidų aprašo patvirtinimo ir laidojimo išlaidų padengimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 86-3912.
19. Lietuvos Respublikos finansų ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos finansų ministro 1996 m. lapkričio 21 d. įsakymo Nr. 116 „Dėl dienpinigių ir gyvenamojo ploto nuomos normų vykstantiems į užsienio komandiruotes“ pakeitimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 58-2374.
20. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl maitinimosi išlaidų piniginės kompensacijos dydžio nustatymo ir mokėjimo kariams bei šauktiniams neaprūpinamiems maistu“ // 2000 m. rugsėjo 29 d. Nr. 1181.
21. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl butpinigių dydžio nustatymo bei mokėjimo ir persikėlimo išlaidų apmokėjimo profesinės karo tarnybos kariams“ // Valstybės žinios. 1998, Nr. 109-3003.
22. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro įsakymas „Dėl Kovos statuto patvirtinimo“ // 1995 m. spalio 11 d. Nr. 675.

IV. Specialioji literatūra.

23. Baltutytė E. Socialinės teisės Europos sąjungoje. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.

24. Birmontienė T., Jarašiūnas E, Kūris E, Maksimaitis M. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001.
25. Budrytė R., Damušytė G, Kirkilas G, Norkus R. ir kt. Lietuva Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijoje 2004 - 2006. Vilnius: Leidykla „Aidai“, 2006.
26. Kardelis K. Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. – Šauliai: Liucijus, 2005.
27. Karužienė I. Kario etika. – Kaunas: „Gabijos“ 2000.
28. Karužienė I. Kario etika kiekvienam. – Kaunas: „Gabijos“, 1998.
29. Laurinavičius A. Tarnybinė teisė: statutinės valstybės tarnybos teisinis reguliavimas. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
30. Laurinavičius A. Administravimo pareigūnų etika. Kaunas: Kauno kolegijos leidybos centras, 2001.
31. Laurinavičius A. Žmogaus teisės ir policijos veikla. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas. Vilnius, 2002.
32. Lietuvos TSR įstatymų sąvadas, 1 tomas. Leidykla: „Mintis“, 1983.
33. Lietuvos TSR galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys 11(1), leidykla „Mintis“, Vilnius 1977.
34. Namų advokatas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2002.
35. Paksas A. Tarptautinės ir Nacionalinės žmogaus teisių apsaugos priemonės ir institucijos . Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 2000.
36. Samajauskas A. Vado atmintinė. –Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2000.
37. Užurka J. Lietuvos kariuomenės atkūrimas 1988–1991 metais. Kronta, 2004.
38. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.
39. Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000.
40. Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.
41. Žmogaus teisės kuriomis naudojamės kasdien. Vilnius: Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centras, 1998.
42. Горного А. Г. Военное право. Москва: Военное издательство, 1984.
43. Основы Советского военного законодательства. Москва: Военное издательство Министерства Обороны СССР, 1973.
44. Общевоинские уставы вооруженных сил СССР. Москва. Военное издательство Министерства Обороны СССР, 1981.
45. Дисциплинарный устав вооруженных сил СССР. Военное издательство Министерства Обороны СССР, 1981.
46. Redelbach A., Wronkowska S., Ziembinski Z. Zarys teorii panstwa i prawa. Warszawa, 1993. S. 105.

V. Kita literatūra.

47. Europos Sąjungos gairės dėl dialogų žmogaus teisių klausimais:<
<http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/14469LT.pdf>
48. Orenius A. Kai kurie žmogaus ir pilietinių teisių apribojimo atvejai statutinėse organizacijose // Jurisprudencija. 2003.T.48 (40).
49. Pavilionis V. Konstitucijos 21 straipsnio komentaras // Teisės problemos. 1999. Nr. 1-2.
50. Prasižengusiems kariams nebegrės areštinė.// Krašto apsauga: Krašto apsaugos ministerijos informacinis leidinys. Nr. 2 (93), 2006.
51. Profesionalioji kariuomenė, monografija // Generolo Jono Žemaičio LKA, Vilnius, 2005.
52. Simanaitis E. Žengiant į antrąjį atkurtos nepriklausomybės dešimtmetį. Konferencijos „Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas“ medžiaga. Vilnius: LR krašto apsaugos ministerija, 2000.
53. Trumpa Lietuvos kariuomenės atkūrimo istorija: < <http://www.kam.lt/kariuomene/istorija/>> [2007-09-05].
54. Vasiliauskas N. Asociacijų laisvės įgyvendinimo valstybės tarnyboje, policijoje ir kariuomenėje ypatumai // Teisė. 2005. Nr. 55.

ŽMOGAUS TEISĖS STATUTINĖJE TARNYBOJE

SANTRAUKA

Pagrindinės sąvokos: žmogaus teisės, prigimtines ir pozityviosias teisės, Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistema, Lietuvos kariuomenė, statutai, Europos Sąjunga (ES), Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacija (NATO), buvusios TSRS ginkluotosios pajėgos, valdymo modelis, etatizmas, humanizmas, nestatutiniai santykiai, statutinis pareigūnas, drausmė ir disciplina.

Santraukos turinys: Santraukoje pateikiama darbo tema bei pagrindinės, darbe vartojamos sąvokos. Aprašyta, ką autorius nagrinėja darbe, kas turi įtakos žmogaus teisių krašto apsaugos sistemoje institutui ir jo raidos tendencijas, kokių nuostatų laikomasi rašant darbą. Pateikiama žmogaus teisių esmė bei jų įgyvendinimo ir apsaugos problemos.

Žmogaus teisės bendraja prasme gali būti suprantamos kaip vertybių, apimančių individo teises, laisves ir pareigas, kompleksas. Istorinė raida, išorinės ir vidinės valstybės ir visuomenės permainos, valstybės valdymo modelis, vyraujanti ideologija leidžia nagrinėti žmogaus teises įvairiais aspektais.

Darbe nagrinėjamas bei lyginamas TSRS bei nepriklausomos Lietuvos valstybės žmogaus teisių institutas ginkluotuosiose pajėgose. Žmogaus teisių reglamentavimo bei apsaugos raidos tendencijos ir ypatumai atskleidžiami, analizuojant vyraujančias prigimtinių teisių bei pozityviojo etatizmo doktrinas, istorines aplinkybes, valstybės valdymo modelius, jų įtaką žmogaus teisių institutui, taip pat akcentuojant žmogaus teisių įgyvendinimo kariuomenėje problemas.

Darbe laikomasi nuostatos, kad sovietinis paveldas turi įtakos ir šiandieną. Nestatutinių santykių, lemiančių karių teisių apribojimus ir pažeidimus, atsiradimą lėmė ir sovietmečiu egzistavę karių tarpusavio santykiai kariuomenėje. Išnagrinėtų teisinių bazių bei atlikto sociologinio tyrimo (skirto žmogaus teisėms krašto apsaugos sistemoje) pagrindu daroma išvada, kad skirtingas valstybės / kariuomenės valdymo modelis, valstybės istorija, vyraujanti ideologija, teisinė doktrina, valstybės tapimas tarptautinės bendruomenės dalimi turi įtakos žmogaus teisių instituto reglamentavimui ir jo vystymuisi. Tačiau jaučiama sovietinio paveldo įtaka kariuomenėje, karių nuomonės tyrimai atskleidžia įvairių trūkumų, su kuriais Lietuva vis dar susiduria žmogaus teisių apsaugos srityje.

HUMAN RIGHTS IN STATUTORY SERVICE

SUMMARY

Main concepts: human rights, natural and positive rights, national defense system of the Republic of Lithuania, Lithuanian army, statutes, European Union (EU), North Atlantic Treaty Organization (NATO), USSR armament, control model, etatism, humanism, unstatutory intercourse, statutory servant, discipline.

Summary: work name and main concepts used in this work are given in the summary. It is described, what author analyses in this work, what influences on human rights' institution and it's development tendencies, what attitudes he has when writing this work. The essence of human rights and problems of its implementation and protection are provided.

Human rights in common sense might be understood as a complex of values, involving rights/liberties and duties of an individual. External development, external and internal state changes, model of state government, ruling ideology lets to analyze human rights in various aspects.

Human rights' institution in armament of USSR and independent Lithuania are analyzed and compared. Regulation of human rights and protection development tendencies and singularities are revealed by analyzing doctrines of dominant natural rights and positive etatism, historical circumstances, models of state government, their influence on human rights institution as well as emphasizing implementation of human rights in army.

An attitude, that soviet heritage has an influence today, is kept in the work. The origin of unstatutory intercourse, determining restrictions and violations of soldiers' human rights, also was influenced by intercourse of soldiers at army during soviet time. On the basis of analyzed legal bases and accomplished sociological research (designated for human rights at national defense system) a conclusion is made, that different model of state/army government, state history, dominant ideology, legal doctrine, state becoming a part of an international community has an impact on regulation of human rights and its development. However, an influence of soviet heritage in the army is felt, soldiers' opinion researches reveal different weaknesses, which Lithuania still meets in the range of protection of human rights.

Priedas Nr.1

ANKETA

Gerb. Respondente,

Šios anketos tikslas iširti Jūsų nuomonę apie žmogaus teises krašto apsaugos sistemoje. Anketa susideda iš 17 klausimų. Prašau pasirinkti vieną Jūsų nuomone, labiausiai tinkantį atsakymą (jį pažymėkite X), ar vietose, kur palikta vieta, įrašykite savo nuomonę. Prašome Jūsų nuoširdžiai atsakyti į pateiktus klausimus. Šio tyrimo rezultatai bus panaudoti tik rengiant magistro baigiamąjį darbą. Garantuojame visišką anonimiškumą.

Iš anksto Jums dėkojame.

1. Jūs esate:

Profesinės karo tarnybos karys – seržantas;
Profesinės karo tarnybos karys – karininkas;
Privalomosios pradinės karo tarnybos karys.

2. Koks Jūsų išsilavinimas?

Vidurinis;
Aukštesnysis;
Aukštasis;
Kita _____

3. Kaip vertinate savo žinias apie žmogaus teises?

Turiu pakankamai žinių;
Šiek tiek žinau;
Man nepakanka žinių.

4. Ar buvote supažindintas su žmogaus teisėmis, kai įstojojote/buvote pašauktas į karo tarnybą?

Taip;
Ne.

5. Ar Jūs žinote, kokios žmogaus teisės negali būti ribojamos kariuomenėje?

Taip;
Ne.

6. Kokia, Jūsų nuomone, teisė Jums yra svarbiausia?

Minties;
Tikėjimo;
Žmogaus orumo apsauga;
Karys neturi patirti pažeminimo;

Asmens laisvė;
Asmenų lygybės prieš įstatymą ir pareigūnus;
Kita _____

7. Pažymėkite, kurios žmogaus teisės, Jūsų manymu, labiausiai ribojamos ar pažeidžiamos kariuomenėje?

Minties;
Tikėjimo;
Žmogaus orumo apsauga;
Karys neturi patirti pažeminimo;
Asmens laisvė;
Asmenų lygybės prieš įstatymą ir pareigūnus;
Sąžinės laisvė.

8. Kas, Jūsų nuomone, labiausiai pažeidžia Jūsų teises kariuomenėje?

Tiesioginiai vadai;
Teisinės sistemos netobulumas;
Nestatutiniai santykiai;
Griežta dienotvarkė;
Vykdamos užduotys;
Kita _____

9. Ar Jūs žinote, kas yra nestatutiniai santykiai kariuomenėje?

Taip;
Ne.

(Jei į šį anketos klausimą Jūs atsakėte teigiamai, tai prašome atsakyti į 10, 11, 12, 13 klausimus, jei neigiamai, tai pereikite prie 14 klausimo)

10. Ar Jums teko susidurti su nestatutiniais santykiais kariuomenėje?

Taip;
Ne.

11. Kokios, Jūsų nuomone, svarbiausios nestatutinių santykių prielaidos?

Vadų kompetencija ir požiūris į tarnybą;
Kariuomenės organizacijos ir jos kultūros specifika;
Dviejų skirtingų šaukimų karių tarnybos vykdymas viename padalinyje;
Skirtingo fizinio pasiruošimo bei nevienodos motyvacijos turėjimas;
Neefektyvios teisinės drausmės reguliavimo priemonės;
Kita _____

12. Kaip dažniausiai, Jūsų nuomone, pasireiškia nestatutiniai santykiai?

Vertimu dirbti darbus, nesusijusius su vykdoma tarnyba;

Fizinės prievartos naudojimu;
Žmogaus orumo žeminimu;
Kita _____

13. Ar Jūs sutinkate su teiginiu, kad nestatutiniai santykiai dabartinėje kariuomenėje – sovietmečio paveldas?

Taip;
Ne;
Sunku pasakyti.

14. Ar žinote savo teisių gynimo priemones?

Taip;
Ne.

15. Ar gynėte savo pažeistas teises?

Taip;
Ne.

(Jei į šį anketos klausimą Jūs atsakėte neigiamai tai prašome atsakyti į 16 klausimą, jei teigiamai, tai pereikite prie 17 klausimo)

16. Kodėl niekur nesikreipėte dėl savo teisių pažeidimo?

Tai beprasmiška;
Bijau neigiamų pasekmių tarnyboje;
Nežinau, kur kreiptis;
Tai nebuvo didelis teisių pažeidimas;
Kita _____

17. Kur kreipėtės/kreiptumėtės, jei būtų pažeistos Jūsų teisės?

Į tiesioginį vadą;
Į bataliono vadą;
Į dalinio teisininką;
Į kariuomenės generalinį inspektorių;
Į tėvus, draugus;
Kita _____